DE POSIDONIO RHODIO M. TULLI CICERONIS IN LIBRI I.

Peter Corssen

DE POSIDONIO RHODIO

M. TVLLI CICERONIS IN LIBRO I. TVSC. DISP. ET IN SOMNIO SCIPIONIS AVCTORE.

DISSERTATIO PHILOLOGICA

QVAM

AD SVMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES

AVCTORITATE AMPLISSIMI PHILOSOPHORVM ORDINIS

IN

VNIVERSITATE FRIDERICIA GVILELMIA RHENANA

RITE OBTINENDOS

VNA CVM SENTENTIIS CONTROVERSIS

DIE XVIII MENSIS DEC. A. MDCCCLXXVIII HORA XII

PVBLICE DEFENDET

SCRIPTOR

PETRVS CORSSEN

VTINENSIS.

ADVERSARIORVM PARTES SVSCIPIENT

HERMANNVS KLAMMER DR. PHIL.
IOHANNES WHEELER STVD. PHIL.
CAROLVS BRANDIS STVD. PHIL.

BONNAE

TYPIS CAROLI GEORGI VNIV. TYPOGR.

1878.

FRANCISCO BVECHELER

HERMANNO VSENER

S.

Stoicorum doctrinae si mentio fit, fieri solet, ut scholae species quaedam aeque sibi constans et immutabilis atque sapientis quem somniabant animo nostro obversetur. Zenonem enim fundamenta disciplinae iecisse, Cleanthem inchoasse, Chrysippum perfecisse, instruxisse, ornasse aedificium, in quo omnes posteriores nec moenibus nec conclavibus mutatis nec nisi quae temporum labe damni quid cepissent restitutis habitarent, nobis fingere solemus. Nam qui de doctrina eorum disputaverunt, plerique eam rationem secuti sunt, ut undeunde fragmenta et rudera colligerent et congererent, quibus aedificium illud tempore obrutum mente animoque reficerent. Itaque in unum et iis, quae ex temporibus antiquissimis parva et singula et quae ex recentioribus saeculis plura et ampliora servata sunt, congestis et sententiis Zenonis et Chrysippi et Senecae Aureliique vel commixtis vel conglutinatis doctrinae imaginem effigiemque efficere studuerunt. Tamen vereor, ne haec ratio ab historia quidem philosophiae conscribenda aliena sit eaque poetae illud probetur: 'Was ihr den Geist der Zeiten heisst, das ist im Grund der Herren eigner Geist'.

Nam si reputemus, quot viri et ingeniis et studiis diversi elaboraverint, ut Stoicum dogma et conderent et servarent atque quae fuerint cum scholis aliis primum certamina et lites, deinde potius reconciliationes et ad aliena accommodationes, non totum prius complecti studebimus,

quam quid singuli effecerint, intellexerimus[1]). Qua in re etiam opus erit eorum scriptorum qualis Cicero fuit, cui non minimam partem philosophiae Stoicae notitiam debemus, qui tamen quibus auctoribus usus sit tacere solet, libros accurate perscrutari et ad fontes, ex quibus fluxerint, revocare. Itaque si quis disputare velit, quid Stoici de morte senserint, non praetermittendus videtur Ciceronis Tusculanarum disp. l. I in quo inesse quae a Stoicis sumpta sint primo quisque obtutu perspiciet. Sed quaerendum erit, quantum Stoicorum, quantum aliorum, quantum Ciceronis ipsius sit. Quae ut intellegantur, quomodo Cic. disputationem instituerit et librum composuerit, videndum et quae a philosophis similia disputata sint cum his comparanda erunt. Qua in re recentiorum et antiquiorum Stoicorum sententiis et inter se et cum Cicerone collatis fortasse continget, ut et ipse Ciceronis auctor detegatur et quantum Stoici inter se differant perspiciatur.

Quas quaestiones ut quantum vires animi concederent solveremus, iis quae sequuntur operam dedimus.

Cicero cum scholas, quas singulis deinceps diebus de rebus ad beate vivendum pertinentibus in Tusculano se habuisse fingebat, litteris mandaturus esset, primo libro de morte agens haec sibi probanda proposuit: I. animos post mortem remanere, II. etiamsi non remanerent, tamen mortem malum non esse (v. § 26). In duas igitur partes — ut quae quasi prolusio his praemittitur omittamus — dividitur liber, quarum altera a § 26—76, altera a § 82 ad finem pertinet. Quae ut vides tam longe proposito inter se distant, ut utramque per se spectare et tractare liceat. Et nos quidem priorem in quaestionem vocabimus.

De totius libri fontibus scripsit O. Heinius Weimari

---

[1]) Quam viam in rebus theologicis ut aliorum ita Stoicorum primus ingressus est Krischius in libro 'Forschungen auf dem Gebiete der alten Philosophie'.

1863 4°: qui de hac parte ita iudicavit, ut rursus eam in duas divideret (26—49, 50—81) et illius argumenta Ciceronem ex Panaetii aliquo libro hausisse (p. 8), in hac Platonis sententias liberius composuisse et ex aliis libris quaedam etiam addidisse censeret (p. 11). Priorem partem cum ad Panaetium revocat, in hoc nititur, quod in § 42 sententia quaedam omnibus Stoicis communis (animum ex inflammata anima constare) tamquam Panaetii propria commemoretur. Quae cum aliis a Cicerone refutatis laudetur, Panaetium Stoicam sententiam in libro nescio quo adversariis opposuisse, Ciceronem autem inde totum hunc locum transscripsisse conicit. Cui ratiocinationi cum sententia eorum obstaret, qui Panaetium animos remanere omnino negasse affirmarent, hanc eo evertere studuit, ut fundamentum, in quo potissimum posita esset, subduceret (p. 8 sq.). Nostri enim libri § 79, unde repetivissent, illos falso intellexisse censuit. Nam quod illi affirmaverant, negat Panaetium a ceteris Stoicis distinctum iisque oppositum esse. Quod si Cicero voluisset, non consecutiva, sed adversativa particula usum eius sententiam eum adlaturum fuisse. Cum vero pergeret 'credamus *igitur* Panaetio', satis apertum esse eum Panaetium quasi omnium Stoicorum loco positum voluisse.

Ut recte haec Heinius disputaverit, cur Cic. postquam adulescens Stoicos dimittendos esse, quippe qui sibi non constarent, censuit eumque bene eos reprendisse respondit, eundem iterum interrogat, num iis credat? Sed satis apparet Cic. discrimen aliquod inter Stoicos facere. Nam postquam quaesivit (§ 78): 'num quid igitur est causae, quin amicos nostros Stoicos dimittamus?' quasi verba corrigens, ne de omnibus cogitetur, statim adicit 'eos dico, qui aiunt manere animos . . sed non semper'. Ad quae adulescens: 'istos vero' respondet. Sunt igitur Stoici, qui a ceteris in hac re dissentiant. Cum vero illis dimissis Panaetii sententiae mentio fiat, sequitur ut hic a ceteris dissentiat. Quid autem est, cur in particula 'igitur' offendamur? Nam

cum de iis agatur, qui Platonis de immortalitate animorum sententiam impugnent, adulescens autem eos Stoicos, qui semper eos manere negent, dimittendos esse censeat, restat, ut de iis disputetur, qui animos post mortem statim interire iudicent. Ciceronis igitur interrogatio sic excipit adulescentis responsum, ut particulam consecutivam adhibere necesse fuerit. Laudandus igitur Zellerus est, qui suam sententiam contra Heinium in altera editione libri sui defendit (v. p. 503, 5 sq.).

Sufficit igitur hic locus recte explanatus, ut animos post mortem remanere a Panaetio negatum esse intellegatur. Accedunt alia.

Traditur enim ab interpretibus quibusdam Aristotelis Panaetium quendam qui animum immortalem esse negaret Platonis Phaedonem spurium iudicasse (cf. schol. in Arist. p. 30ᵇ 8, 576ᵃ 35)[1], quod anthol. Pal. IX, 358 epigrammate quodam confirmatur, cuius auctorem Davidius (schol. in Ar. p. 30ᵇ 8) Syrianum affert. Non est autem nisi clarissimus ille Stoicus, ad quem haec referantur, nec iis quae Zellerus aliique protulerint, certa illa testimonia infringi Hirzelio concedendum est. Quibus tamen contradicit sine dubio Cic., qui cum Panaetium in hac re a Platone *dissentire* dicat, eum illam sententiam ut Platonis agnovisse statuit. Sed ipsumne Panaetii librum Cic. inspexerit, dubitabimus, immo ut negemus etiam illi auctores nobis erunt.

Itaque denuo quaerendum est, quemnam Cic. in hoc libro auctorem secutus sit.

Quas divisit Heinius huius de immortalitate animorum disputationis partes, earum priore potissimum ubi animi post mortem remaneant, altera cur remaneant explicatur. Primo autem eos non interire credendum esse disputatur, quia et antiquitas ita iudicaverit et omnibus haec opinio innata sit.

---

[1]) Cf. de hac re Hirzelium in libro 'Untersuchungen zu Ciceros philosoph. Schriften' Lips. 1877 p. 232—237.

Quae argumenta a Cic. non satis accurate distinguuntur neque hic locus ab interpretibus[1]) perfecte explanatus esse videtur. Haec est, quantum video, quam Cic. exprimere studet sententia: fuisse apud antiquos viros summis ingeniis praeditos, qui scirent homines claros post mortem in caelum efferri nec ceteros non permanere. Itaque summam curam et honorem illos mortuis tribuisse, qua re factum esse, ut vulgus homines de genere humano bene meritos mortuos deos putaret (cf. Cic. de d. n. II, 60; Krische, Forschungen 439 sqq.). Sapientes autem illi antiqui non sunt iidem atque qui tantum sibi peruaserant, quantum natura admonente cognoverant (§ 29). Sed his verbis iam in alterum argumentum incidit. Nam etiam indoctis hominibus animos permanere persuasum est — natura enim docet — sed cur remaneant, non docet. Est enim quaedam *πρόληψις* ut aliarum sic huius rei, quae a Laertio VII, 54 definitur *ἔννοια φυσικὴ τῶν καθόλου*, qua tamen nihil aliud nisi id ipsum *permanere* animos continetur. *Cur* permaneant et ubi, ratione discendum est (cf. § 36). Itaque antequam rationes physicae explicatae essent, homines animos permanere visis nocturnis confirmabant. Et ut de dis variae pravaeque hominum opiniones sunt, quarum tamen omnium id commune est, *esse* deos, sic etiam falsa opinione saepe indicatur esse hominibus illam praesumptionem, qua animos non interire credant. Ita omnes mortem suorum lugent. Lugent autem, quia mortuos commodis vitae se orbatos esse sentire arbitrantur, itaque *esse* eos iudicant. Quae lugubris lamentatio quamquam in falsa quadam opinione posita est[2]), cum mortui miseri non sint, tamen hominum animis insitum esse mortuos permanere confirmat[3]). —

[1]) Cf. Heinium in editione Tusc. disp.

[2]) Quod melius expressit in Lael. § 16. Cf. etiam Brut. § 4.

[3]) Dignus est qui conferatur Epict. in diss. I, 22: *πρόληψις προλήψει οὐ μάχεται . . . πότ' οὖν ἡ μάχη γίνεται; περὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν προλήψεων ταῖς ἐπὶ μέρους οὐσίαις.*

Quae cum explicaret Ciceronis tam flexa et torta evasit oratio, ut nisi iterum iterumque verbis perlectis eam quae subest sententiam non extrices. Atque quod multo gravissimum est, quippe in quo omnis vis argumenti sit *sentire* mortuos, id sic positum est quasi levissimi momenti sit.

Maximum tum ex naturae iudicio argumentum repetitur, quod omnibus curae sint et maximae quidem, quae post mortem futura sint § 31—35. Quo explicato inde a § 36 quaeritur, qui status mortuorum sit. Remotis poetarum vulgi errores augentium commentis ad philosophos transit. Sed certe miraberis haec: 'magni autem est ingenii sevocare mentem a sensibus . . . itaque credo equidem etiam alios tot saeculis, sed quod litteris exstet Pherecydes Syrius primus dixit animos esse hominum sempiternos'. Primum enim cum de iis dicturus esset, qui opinionem vulgarem correxissent, exprimendum erat Pherecydis sententiam in ratione positam esse. Deinde vero sic altera sententia alteri conexa est, quasi propterea quod magni ingenii sit mentem a sensibus sevocare, etiam ante Pherecydem fuerint, qui idem atque ille dicerent! Coniecerim equidem Ciceronem illius scriptoris, qui antiquitati altiorem quandam sapientiam tribuebat, verba in artum coacta reddere, hunc autem ab illis antiquissimis sapientibus eos, quorum sententiae literis traditae essent, distinguere voluisse. Deinde Cic. ad Pythagoram Pythagoreosque et Platonem transit, qui illorum sententiae rationem attulerit. Quae ubi apte apponeretur, hic sane locus erat. Contra § 53 sqq. demum explicatur, hoc loco autem rationes physicae afferuntur, quibus animos in caelum ascendere probetur (§ 40—43). Immortalitas autem animorum sumitur, non probatur. Rationes illae in ea sententia positae sunt, ex qua animus igneus vel spirabilis sit. Ad quas quidem Cic. etiam alias sententias derigere studet, ut Xenocratis, qui quamquam animum a corpore separabilem esse putabat (cf. Trendelenb. ad Arist. de an. I, 4 p. 227 sq.), certe Ciceronis argumentum irrisisset. Quae autem a § 40 incipit

argumentatio et his et iis, quae contra ceteros disputat, turbatur et abrumpitur; quam verbis: 'is autem animus' in § 42 denuo suscipit. Cur autem illa interposuerit, apparet. Nulla enim ratione Stoicorum de animo sententia hoc loco probatur. Itaque ne quis hac impugnanda toti ratiocinationi fundamentum subduceret neve ipse Stoicus videretur, alias sententias ei accommodavit, alias quas ne isto quidem modo poterat, improbavit.

Quibus peractis exponitur, quanto melius animi post mortem quam cum corpore coniuncti se habeant (§ 44—47). Qui locus concluditur irrisione Epicureorum animos mortales iudicantium (§ 48, 49). Qua quidem id non satis exprimitur, quod scriptor voluit. Videntur enim Epicurei ab eo vituperari, quod naturae cognitionem nimis admirentur. Elucet vero Ciceronem illos reprendere voluisse, quod animos morte perire vellent nec id quod Stoici physicis rationibus efficere studerent.

Quae hac parte disputantur, eorum plurima a Stoicis sumpta esse facile intellegitur. Qui tales quaestiones sic instituisse videntur, ut principio ponerent ea, quibus magis persuaderent legentibus quam ratione vincerent. Nam ut hoc loco Cicero et antiquitatis auctoritate et hominum consensione nititur, ita Quintus frater quaestionem de divinatione (I, 11) sic aggreditur: 'cum antiquissimam sententiam, tum omnium populorum et gentium consensu comprobatam sequor' (cf. § 1). Eodem modo in II. de d. n. priusquam physicis rationibus deos esse confirmatur, hoc omnibus quasi innatum esse explicatur. Et multum in his ipsis quaestionibus Stoicos praesumptioni omnium hominum dare commemorat Seneca in ep. 117, 6. Deinde etiamsi de rebus singulis opiniones variae sint, tamen summam constare pluribus locis repetitur: Tusc. I, 30 'multi de dis prava sentiunt . . omnes tamen esse vim et naturam divinam arbitrantur'; de d. n. II, 12: 'omnibus innatum est . . esse deos, quales sint varium est, esse nemo negat'; de leg. I, 24: 'nulla

gens est, quae non etiam si ignoret, qualem habere deum deceat, tamen habendum sciat'.

Simillimo autem modo in § 38 remotis falsis de statu mortuorum sententiis ad veriores transit et de d. n. II, 45 ('restat ut qualis eorum [deorum] natura sit consideremus. In quo nihil est difficilius quam a consuetudine oculorum aciem mentis abducere').

Rationem autem quam adhibet, ut animos post mortem ad caelum ferri probet, in Stoicorum de natura animi sententia sola positam esse intelleximus.

Postremo animadvertas, quomodo Seneca in ep. 24, 18 Epicureos irrideat: 'non sum tam ineptus, ut Epicuream cantilenam hoc loco persequar et dicam vanos esse inferorum metus . . nemo tam puer est, ut Cerberum timeat'.

Sed quoniam aliquo modo intelleximus, quomodo Cic. haec in suum usum verterit, librum eius non ἀπόγραφον existimabimus. Immo si modo ei haec conscribenti aliquod continuum scriptum ad manus erat, argumenta inde raptim colligendo, in artum contrahendo, male exprimendo, suo arbitrio conectendo, gravia neglegendo, inepta addendo id certe consecutus est, ut illud in his vix agnosceretur. Itaque certi libri ex his restituendi spem deponemus. Sed ad quemnam vel ad quosnam auctores illa argumenta quae a Stoicis certe sumpta sunt, referenda sint, fortasse erui potest.

Qua in quaestione etiam nobis a § 42, in qua Panaetius auctor affertur, proficiscendum esse videtur. Quo loco duae sententiae perspicue distinguuntur: aut dissipari animos post mortem aut permanere. Utra vera sit, non diiudicatur. Id solum contenditur sive haec sive illa valeat animos post mortem superiora capessere. Cum vero illam Panaetii esse cognoverimus, hanc scriptor ipse sequatur, fortasse a vero non aberrabimus, si hunc locum a Stoico aliquo Panaetii aetate inferiore sumptum esse concludemus, quem hoc quidem loco id solum egisse, ut etiamsi Panaetii sententia accipere-

tur, quam ipse non probaret, tamen animos sursum ferri doceret. — Cuius num certiora vestigia indagari possint, videbimus.

Qua in re viam monstravit Krischius (p. 452), qui primus conlato cum § 26 Sexto adv. math. IX, 23 Ciceronem eo loco non Platonem (Tim. p. 40 A, Phil. p. 16 C), sed Stoicos recentiores sequi indicavit (v. l. c.: *τῶν δὲ νεωτέρων στωϊκῶν φασί τινες τοὺς πρώτους καὶ γηγενεῖς τῶν ἀνθρώπων κατὰ πολὺ τῶν νῦν συνέσει διαφέροντας γεγονέναι*). Inter quos inprimis de Posidonio cogitandum esse Senecae epistolam 90 docere putavit. Qua Senecam locum quendam Posidonii *Προτρεπτικῶν* (Laert. Diog. VII, 91, 129) tractasse Bakius (Posidonii reliquiae p. 36) magna cum probabilitate coniecit. Is tamen epistolam illam non satis excussit, ex qua plura ad Posidonii sententiam illustrandam apta colligi poterant. Cuius epistolae summa tribus continetur partibus (I: 3—6. II: 7—33. III: 34—46), quarum B. mediam potissimum respexit eandemque in librum suum transcripsit. Sed primum apparet § 5 ab antecedentibus, quas ille neglexit, non posse dirimi. Nam quamquam in hac demum Posidonii nomen commemoratur, tamen hic locus sic iis quae antecedunt adiungitur, ut etiam ea ex mente eius scripta esse eluceat. Prima igitur parte Seneca Posidonii sententiam quatenus probet explicat, altera artes ad vitam pertinentes a philosophia inventas esse, quod ille voluit, refutat, postrema ea quae in prima concesserat, reprobat. Nam cum illa, quae vis et auctoritas philosophiae apud primos mortales fuisset, exposuerit, hac philosophiam parari virtutemque artem esse nec sapientem appellandum, qui natura recte faciat, ostendit. Itaque primos illos mortales, quamquam sapientibus facienda fecisse concedit (§ 36), tamen *sapientes* fuisse negat. Cum vero statum eorum felicissimum ipse existimaret et copiose laudaret, fieri non potuit, quin etiam in hac parte si non verba, tamen sententiam Posidonii, quantum cum eo consentiebat, sequeretur (cf. §§ 3, 36, 38). Ita

sine dubio in § 44 Pos. sententiam significavit, quem locum ut quo ea optime illustretur apponam: 'non tamen negaverim fuisse alti spiritus viros et ut ita dicam a dis recentes (Cic. 'quae [antiquitas] quo propius aberat ab ortu et divina progenie'); neque enim dubium est, quin meliora mundus nondum effetus ediderit.'

Similia autem leguntur etiam in prooemio libri V. Tusc., quod suo iure Zietzschmannus (de Tusc. disp. font. Halis 1868 p. 33 sq.) Bakio auctore (cf. p. 36) Posidonio vindicavit. Nam profecto Cic. illud Posidonii: 'est autem unus dies bene et ex praeceptis tuis actus peccanti immortalitati anteponendus' (cf. Sen. ep. 78, 28) nullo auctore nominato non protulisset § 5, nisi cetera eidem auctori deberet. In hoc igitur eodem modo et philosophiam antiquissimam et a philosophis hominum vitam primis instructam esse affirmatur (§ 6, 7).

Cum his autem locis tertius coniungendus esse videtur, qui legitur de leg. II, 27 ('antiquitas proxime accedit ad deos'), qui etiam eo cum Tusc. I, 27 consentit, quod illis ex hominum genere consecratis dis animos immortales esse probetur.

Alia Posidonii vestigia circumspicientibus nobis occurrit § 44, in qua insunt quae a communi quidem Stoicorum doctrina valde abhorreant. Cupiditates enim animo cum corpore coniuncto oriri, ipsam autem mentem ab iis liberam esse aperte declaratur. Contra Stoici perturbationes ab ipsa mente proficisci docuerunt. Quos posuisse animi *ἀνώτατον μέρος τὸ ἡγεμονικὸν τὸ ποιοῦν τὰς φαντασίας καὶ τὰς συγκαταθέσεις καὶ αἰσθήσεις καὶ ὁρμὰς* Plut. plac. IV, 21 tradit. Perturbationem autem appetitum vehementiorem esse statuerunt. Definiebat enim eam Zeno teste Laertio VII, 110: *ἄλογον καὶ παρὰ φύσιν κίνησιν ἢ ὁρμὴν πλεονάζουσαν* [1]). Quod explanat Chrysippus apud Galenum (Plac.

[1]) Cf. etiam Cic. Tusc. IV, 11. Stob. ecl. p. 166 H. Andron. *περὶ παθῶν.*

Hipp. et Plat. p. 366 sq.) ita: *οἰκείως δὲ καὶ ὁρμὴ πλεονάζουσα λέγεται εἶναι τὸ πάθος.. ὑπερβαίνουσα γὰρ τὸν λόγον ἡ ὁρμὴ καὶ παρὰ τοῦτον ἀθρόως φερομένη οἰκείως τε ἂν πλεονάζειν ῥηθείη καὶ κατὰ τοῦτο παρὰ φύσιν γίγνεσθαι καὶ εἶναι ἄλογος* [1]). Sed cum diversas mentis facultates esse negaret (p. 353: *μηδὲ γὰρ εἶναί τινα τοιαύτην [δύναμιν] ἐπιθυμητικήν τε καὶ θυμοειδῆ .. τὸ ὅλον γὰρ εἶναι τὸ τῶν ἀνθρώπων ἡγεμονικὸν λογικόν* cf. p. 274, 305), causam ipsam quae efficeret, ut appetitus rationem transgrederetur, irrationalem esse noluit. Nec vitiorum semen in ipso hominem inesse (cf. Gal. *περὶ τ. τ. ψυχῆς ἠθῶν* t. IV p. 820 Kuehn: *οὐ γὰρ ὡς οἱ Στωϊκοί φασιν ἔξωθεν... ἀλλὰ τὸ πλέον* [sc. *τῆς κακίας*] *ἐξ ἑαυτῶν ἔχουσιν οἱ πονηροί* illud Stoicorum, hoc Galeni), sed omnes natura rationem sequi (Chrys. ap. Gal. p. 338 *τὸ λογικὸν ζῷον ἀκολουθητικὸν φύσει ἐστὶ τῷ λόγῳ*) et pulchrum bonumque appetere (Gal. p. 439: *ὁ δὲ Χρ... φάμενος ἡμᾶς ᾠκειῶσθαι πρὸς μόνον τὸ καλόν, ὅπερ εἶναι δηλονότι καὶ ἀγαθόν*); perverti autem et visorum persuasione et pravorum institutione (Gal. p. 441: *διά τε τὴν πιθανότητα τῶν φαντασιῶν καὶ τὴν κατήχησιν* cf. p. 440, 6 *π. τ. τ. ψ. ἠ.* p. 816 K.) [2]). Nam ut animos sic corpora quadam contentione contineri (p. 378: *καὶ ὁ ἐν τῇ ψυχῇ λέγεται τόνος, εὐτονία καὶ ἀτονία* cf. p. 414), quae cum insipientium in animis non satis firma esset (p. 380: *διὸ πάντων τῶν φαύλων οὕτω πραττόντων ἀποστατικῶς καὶ ἐνδοτικῶς*), fieri ut naturae constantiam non servantes rationemque avertentes perturbationibus moverentur (p. 378: *ὁ μὲν δεινῶν* [3]) *ἐπιγινομένων ἀφίσταται, ὁ δὲ κέρδους ἢ ζημίας φερομένης ἐξελύθη καὶ ἐνέδωκεν*). His igitur visis illi moventur, ut sive bona mala, sive mala bona iudi-

---

[1]) Intellegas et hic et deinceps paginas editionis Muellerianae.

[2]) Cf. etiam Laert. Diog. VII, 89.

[3]) Sic puto scribendum esse; libri *δείμων*, Kuehn, Mueller *δειμῶν*.

cent [1]). Itaque *κρίσεις* Chrys. perturbationes esse censuit (L. D. VII, 111; Gal. p. 405: *X. μὲν οὖν ἐν τῷ πρώτῳ περὶ παθῶν ἀποδεικνύναι πειρᾶται κρίσεις τινὰς εἶναι τοῦ λογιστικοῦ τὰ πάθη* cf. p. 336, 348, 349, 383) et Cic. eum secutus omnium perturbationum causam in opinione posuit (Tusc. III, 23 cf. L. D. VII, 110),

Itaque cum unum agendi principium idque in mente Stoici ponerent nec sensus ab animo secernerent, sed mentis per eos commeantis quasi instrumenta esse vellent, fieri non potuit, ut corpus vim mentis perturbandae habere concederent. Quam sententiam etiam Panaetius usque eo secutus est, ut potius corpus animo quam animum corpore perturbari statueret. Itaque non concessit animum a corpore liberum et secretum morbis carere, sed cum in ipso animo morborum causas poneret, hanc conclusit rationem: cum quod doleret, interiturum esset, animi autem dolerent, animos etiam interituros esse (v. § 79). Quae cum § 44 conciliari non posse, qui alterum cum altero loco conferet, concedet. Itaque Panaetium Ciceronis auctorem non esse stabit et confirmatur. Quamquam iam hic Chrysippi sententiam deflexisse videtur. Nam de off. I, 101 Cicero duplicem vim animorum esse atque unam partem in appetitu, alteram in ratione positam esse statuit.

Sed aperte contra Chrysippum Posidonius exstitit. Qui cum frustra ex eo quaesivisset qua causa appetitus ita augerentur, ut rationi non oboedirent (p. 348 *πυνθάνεται τοὺς περὶ X. οὐκ ὀλιγάκις ἐν τῇ περὶ παθῶν ἑαυτοῦ πραγματείᾳ τίς ἡ τῆς πλεοναζούσης ὁρμῆς ἐστιν αἰτία*), ipse ad Platonis sententiam rediit (cf. p. 396, 16 sq.) ita quidem, ut non partes, sed facultates tres animi discerneret *λογιστικήν, θυμοειδῆ, ἐπιθυμητικήν* (p. 432 *τὸ μὲν δὴ τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς τρεῖς εἶναι τὸν ἀριθμόν, αἷς ἐπιθυμοῦμέν τε καὶ θυμούμεθα καὶ λογιζόμεθα, καὶ Π. ὁμολογεῖ*). Has duas ut

[1]) Quamquam haec falsa iudicia Chrys. ab erroribus mentis distinxit cf. p. 339, 5.

communem perturbationum fontem iunctas rationi opposuit, ut animum rursus divideret in duo, *τὸ λογιστικὸν καὶ τὸ παθητικόν* (ap. Gal. p. 445 *αὕτη γὰρ ἀρίστη παίδων παιδεία παρασκευὴ τοῦ παθητικοῦ τῆς ψυχῆς ὡς ἂν ἐπιτηδειοτάτη ᾖ πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ λογιστικοῦ*). Itaque perturbationis *παθητικὰς κινήσεις* appellavit (p. 443 *τὰς παθητικὰς κινήσεις, οὕτω γὰρ ὁ Π. ὀνομάζειν εἴωθεν*), quae quales essent, a corporis habitu pendere voluit (p. 442 *ὡς τῶν παθητικῶν κινήσεων τῆς ψυχῆς ἑπομένων ἀεὶ τῇ διαθέσει τοῦ σώματος*).

Quacum sententia Tusc. locus bene congruit. Nam si animi perturbationes ad corporis habitum referantur, ut huius contagione mens turbetur, animi discessu a corpore mens motibus illis turbidis liberatur. Quae Posidonii sententia etiam locis quibusdam libri I. de divinatione illustratur, quo in libro Ciceronem Posidonium secutum esse nuper docuit Schichius (de font. libr. de div. Ienae 1875) [1]). In

---

[1]) Quae inter I. Tusc. et I. de div. intercedit cognatio cum ad nostram disputationem non minimum valeat, ut intellegatur quam in explicanda naturali divinatione Cicero sequatur ratiocinationem Posidonii esse, quae argumenta mihi gravissima esse videntur quam possum brevissime exponam.

Totam de div. libri I. argumentationem a Stoicis se sumpsisse, exempla quaedam ipsum addidisse Cic. II, 8 indicat: 'accurate tu quidem Quinte, et *stoice Stoicorum* sententiam defendisti quodque me maxime delectat plurimis *nostris exemplis* usus es'. Itaque cum Cratippus Peripateticus pluribus locis (§ 70, 113) commemoretur, non licet sumere Ciceronem ab hoc argumenta etiam nomine non adiecto mutuatum esse. Recte igitur Schichius p. 24 Wachsmuthium (Ansichten der Stoiker über Mantik und Dämonen) vituperat, quod Cratippum Cic. in § 110 sequi contendat. Nam initio cap. 49 redit oratio, ut Cic. ipse significat, ad cap. 39, in quo non cur fieret quidque sed fieret necne fieret, quaerendum esse statuerat (§ 86). Iam vero etiam rationem divinationis se allaturum esse profitetur. Et recte Schichius monet utrumque divinationis genus hoc loco probari, cum alterum a Cratippo reiectum sit. Apparet igitur Stoicum

quo quae naturalis divinationis argumenta afferuntur, eorum gravissimum est corpus animo errores perturbationesque afferre, a quo si solvatur, eum divina sua vi futura providere 17 § 63: 'cum ergo est *somno sevocatus animus a societate et a contagione corporis*, tum meminit praeteritorum, praesentia cernit, futura providet; iacet enim corpus dormientis ut mortui, viget autem et vivit animus. Quod

---

Cic. hoc loco sequi eundem quem loco priore. Deinde vero hic locus ita consentit cum iis quorum Posidonius auctor significatur (quod paullo post apparebit), ut hic quoque Ciceronem Stoicam sententiam exprimere voluisse credendum sit.

Et quae ita Posidonio tribui possunt, ut dubitatio omnino esse non possit, haec sunt:

I. § 60 — ad verba 'divino instinctu concitatur' § 66. Nam locus Platonicus arte cum iis quae sequuntur, quibus animum a societate corporis liberum divinare probatur, cohaeret. Liberari autem et somno, si modice potus et cenatus homo quieti se dederit, et morte, deinde etiam appropinquante morte. Tum vero huius sententiae auctor ita affertur, ut totum hunc locum ad eum referendum esse eluceat: 'divinare autem morientes illo *etiam* exemplo confirmat Posidonius'.

II. § 125—131. Leguntur enim in § 125 haec: 'quocirca primum mihi videtur ut *Posidonius* facit a deo, de quo satis dictum est, deinde a fato, deinde a natura vis omnis divinandi ratioque repetenda'. Deinde explicatur, quo modo a fato (—128) et a natura (—129) divinandi ratio repetenda sit. — Inde a § 130 novum quoddam divinandi genus Posidonii introducitur (de quo v. Wachsmuth in l. c. p. 27).

III. Quae § 118 continentur Posidonium quoque docuisse Cic. in libro II testatur. Nam ad hunc locum pertinent quae II § 35 leguntur: 'pudet me . . Chrysippi, Antipatri, *Posidonii*, qui idem istuc quidem dicunt, quod dictum est a te, ad hostiam eligendam ducem esse vim quandam sentientem atque divinam quae toto confusa mundo sit'.

His igitur locis Posidonii doctrinam exhiberi etiam externis documentis probatur. Cum his autem naturalis divinationis ratio, quae § 110—115 explicatur ita consentit, ut dubitari non possit, quin ad eundem ea referenda sit. Res ipsa doceat:

multo magis faciet post mortem, cum omnino corpore excesserit.'

Ut vero omnino in his Pos. Platonica in suum usum vertit, sic etiam hoc Tusc. loco Phaedonis potissimum meminerimus ut p. 81 A: *οὐκοῦν οὕτω μὲν ἔχουσα (ἐὰν καθαρὰ ἀπαλλάττηται ἡ ψυχή) εἰς τὸ ὅμοιον αὐτῇ τὸ ἀειδὲς ἀπέρχεται, τὸ θεῖόν τε καὶ φρόνιμον, οἷ ἀφικομένῃ ὑπάρχει αὐτῇ εὐδαίμονι εἶναι πλάνης καὶ ἀνοίας καὶ φόβων καὶ ἀγρίων ἐρώτων καὶ τῶν ἄλλων κακῶν τῶν ἀνθρωπίνων ἀπηλλαγμένῃ.* Quamquam quid intersit monere non opus est. Nam cum apud Platonem et animus et divinum illud sint *ἀειδῆ*, Pos. animos in caelum elatos in eadem condicione atque sidera divina ponit.

Etiam ea quae sequuntur a § 46 a genuina Stoicorum doctrina abhorrent. Quamquam quod viae quasi quaedam sint ad oculos, auris, naris a sede animi perforatae, nec sensibus ipsis, sed mente nos sentiamus, ex communi eorum sententia disputatur. Iubet Heinius legentes Plut. plac. IV, 21 conferre. Ipsius Chrysippi verba ex libro *περὶ ἡγεμονικοῦ* tradidit Gal. p. 251 sq.: *ἡ ψυχὴ πνεῦμά ἐστι σύμφυτον ἡμῖν συνεχὲς παντὶ τῷ σώματι διῆκον . . . ταύτης οὖν τῶν μερῶν ἑκάστῳ διατεταγμένων μορίῳ τὸ διῆκον αὐτῆς εἰς τὴν τραχεῖαν ἀρτηρίαν φωνήν φαμεν εἶναι . . . εἰς ὃ δὲ συμβαίνει πάντα ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ εἶναι μέρος ὂν αὐτῆς τὸ ἡγεμονικόν.* Idemque p. 296: *ὁρῶμεν κατὰ τοῦτο τὸ*

---

§ 129 animi hominum cum aut somno soluti vacant corpore aut mente permoti per se ipsi liberi incitati moventur cernunt ea quae permixti cum corpore videre non possunt.

§ 63 iacet corpus dormientis ut mortui, viget autem et vivit animus.

§ 114 ii quorum animi spretis corporibus evolant . . ardore aliquo inflammati atque incitati moventur, cernunt illa profecto quae vaticinantes pronuntiant.

§ 115 viget enim animus in somnis liber ab sensibus omnique inpeditione curarum iacente et mortuo paene corpore.

μέρος καὶ συγκατατιθέμεθα τούτῳ καὶ εἰς τοῦτο συντείνει τὰ αἰσθητήρια πάντα, cf. Laert. VII, 52. Sed sensus impedire, quominus res acrius cognoscantur, ut tum demum animus, cum ab illis liber sit, quale quidque sit percipiat, hoc sane a Stoicis valde discrepat. Hanc vero sententiam Cic. sine dubio effecit. Quamquam haec, cum non verba auctoris latine redderet, sed magis sententiam eius adumbrare studeret, nec plane nec scite expressa sunt. Ut in additamento illo inutili: ‘quibus tamen sentiri nihil queat mens nisi id agat et adsit’ Ciceronis ingenium agnoscis sudantis et laborantis ut rem illustret, re vera obscurantis. Deinde haec quoque nec perspicue nec accurate dicta sunt: ‘quae nunquam quinque nuntiis animus cognosceret nisi ad eum omnia referrentur et is omnium iudex solus esset’, cum dicendum fuerit: ‘quae nunquam cognoscerentur, nisi quae sensus perciperent ad animum referrentur’. Animo autem a sensibus distincto ut iudice fit *κριτήριον λόγος*. Hanc quidem sententiam Ciceronis auctor secutus esse videtur. Quae quantum absit a Stoicis apparet; quippe qui et cognitionem et scientiam omnem a sensibus repetiverint [1]). Nam visis impressis effictisque ex iis unde essent, qualia esse non possent ex iis unde non essent (Cic. Ac. II, 18) *assentiri* mentem, non vero *iudicare* censebant, utrum visa vera an falsa essent. Itaque *κριτήριον* statuebant *φαντασίαν καταληπτικήν*. De sensibus autem Cic. Lucullum secutum Antiochum *ὃς τὴν στοὰν μετήγαγεν εἰς τὴν Ἀκαδήμειαν* (Sext. Pyrrh. hyp. I, 235) haec iudicantem facit: ita clara eorum iudicia et certa esse, ut si optio naturae nostrae detur et ab ea deus aliqui requirat contentane sit suis integris incorruptisque sensibus an postulet melius aliquid, se non videre quid quaerat amplius (Ac. II, 19).

Noster autem locus propius ad Platonis sententiam

---

[1]) Cf. Zeller III [2] p. 72 sqq. Laert. VII, 49 sqq. Sext. adv. math. VII, 227—260. Cic. Ac. II, 17 sq.

accedit: cf. enim cum § 47 Phaed. p. 65 C: *λογίζεται δέ γέ που τότε κάλλιστα (ἡ ψυχή), ὅταν μηδὲν τούτων αὐτὴν παραλυπῇ, μήτε ἀκοὴ μήτε ὄψις μήτε ἀλγηδὼν μηδέ τις ἡδονή, ἀλλ' ὅ τι μάλιστα αὐτὴ καθ' αὑτὴν γίγνηται .. καὶ .. ὀρέγηται τοῦ ὄντος.* Habes etiam illud 'quale quidque est': D: *λέγω δὲ περὶ πάντων .. ὃ τυγχάνει ἕκαστον ὄν.* Sed similia invenimus in libro I. de div. cf. locum supra allatum (§ 63), deinde § 115: 'viget animus in somnis liber ab sensibus omnique impeditione curarum', § 129: 'alia ratio est, quae docet quanta sit *animi vis seiuncta a corporis sensibus*'. Deinde vero illam de *κριτηρίῳ* sententiam, quam huic loco subesse statuimus, Pos. in libro *περὶ κριτηρίου* tetigisse quidem Laertius tradidit VII, 54: *ἄλλοι δέ τινες τῶν ἀρχαιοτέρων Στωϊκῶν τὸν ὀρθὸν λόγον κριτήριον ἀπολείπουσιν ὡς ὁ Ποσειδώνιος ἐν τῷ περὶ κριτηρίου φησί.* Quamquam haec antiquiorum Stoicorum commemoratio rem potius turbare videtur. Sed coniungendum esse cum hoc loco Sext. Emp. adv. math. VII, 93 iam vidit Bakius rel. Posidon. p. 248; unde cum huic loco aliquid lucis adferri posse putem, rem paulo amplius enarrantem ambagibus me uti non visum iri spero.

Sextum Emp. in l. VII. philosophorum dogmaticorum de *κριτηρίῳ* sententias diversis commentariis usum conscripsisse eo apparet, quod quaedam bis nec suo loco leguntur. Nam eum rerum ordinem secutus, ut a Thaletis sectatoribus inciperet, deinde Pythagoricorum sententia exposita ad Eleatas transiret, tum Empedoclis Heracliti Democriti Platonis aliorum sententias enarraret, Pythagoreorum sententiam explicans versus Empedocleos commemorat, eosdem post sub Empedoclis nomine repetit eodemque loco Democriti et Platonis sententias tangit, de quibus post dicturus erat.

Qui loci, ut quae ratio inter eos intercedat intellegatur, accuratius inter se conferendi sunt.

Duo Empedoclis interpretum genera discernuntur, 115:

Ἐμπ. κατὰ μὲν τοὺς ἁπλούστερον δοκοῦντας αὐτὸν ἐξηγεῖσθαι ἓξ κριτήρια τῆς ἀληθείας παραδίδωσιν, 122: *ἄλλοι δὲ ἦσαν οἱ λέγοντες κατὰ τὸν Ἐ. κριτήριον εἶναι τῆς ἀληθείας οὐ τὰς αἰσθήσεις ἀλλὰ τὸν ὀρθὸν λόγον.* Quodsi illorum interpretationem legimus memores eorum quae supra ex Posidonii commentario in Timaeum (93) allata erant, mirabimur, quod, cum Plato illo argumento *τὰ ὅμοια τῶν ὁμοίων εἶναι γνωριστικὰ* in Timaeo usus esse dicatur, verba quaedam ex eo ut ipsius Platonis exhibentur quae frustra apud eum quaesiveris. Locis vero ipsis inter se collatis:

93. *ὡς τὸ μὲν φῶς, φησὶν ὁ Ποσειδώνιος τὸν Πλάτωνος Τίμαιον ἐξηγούμενος, ὑπὸ τῆς φωτοειδοῦς ὄψεως καταλαμβάνεται, ἡ δὲ φωνὴ ὑπὸ τῆς ἀεροειδοῦς ἀκοῆς, οὕτως καὶ ἡ τῶν ὅλων φύσις ὑπὸ συγγενοῦς ὀφείλει καταλαμβάνεσθαι τοῦ λόγου.*

199. *εἰ γὰρ ἡ μὲν ὅρασις, φησί* (sc. *ὁ Πλάτων ἐν τῷ Τιμαίῳ*), *φωτὸς ἀντιλαμβανομένη εὐθύς ἐστι φωτοειδής, ἡ δὲ ἀκοὴ ἀέρα πεπληγμένον κρίνουσα [ὅπερ ἐστὶ τὴν φωνήν]* [1]) *εὐθὺς ἀεροειδὴς θεωρεῖται* (?), *ἡ δὲ ὄσφρησις ... καὶ ἡ ψυχὴ τὰς ἀσωμάτους ἰδέας λαμβάνουσα .. γίνεταί τις ἀσώματος.*

facile intellegitur Sexti auctores non ab ipsis Platonis, sed interpretis eius Posidonii verbis profectos esse. Iam vero hos etiam alia protulisse, quae supra leguntur, res ipsa doceat.

92. ...*οἱ δὲ Πυθαγορικοὶ τὸν λόγον μέν φασιν, οὐ κοινῶς δέ, τὸν δὲ ἀπὸ τῶν μαθημάτων περιγινόμενον, καθάπερ ἔλεγε καὶ ὁ Φιλόλαος, θεωρητικόν τε ὄντα τῆς τῶν ὅλων φύσεως ἔχειν τινὰ συγ-*

120. *τοιαύτης δ᾽οὔσης παρὰ τοῖς προγενεστέροις δόξης ἔοικε καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ταύτῃ συμπεριφέρεσθαι, ἓξ τε οὐσῶν τῶν τὰ πάντα συνεστακυιῶν ἀρχῶν λέγειν ἰσάριθμα ταύταις ὑπάρχειν*

---

[1]) Fortasse glossema.

γένειαν πρὸς ταύτην, ἐπεί-περ ὑπὸ τοῦ ὁμοίου τὸ ὅμοιον καταλαμβάνεσθαι πέφυκεν· *τὰ κριτήρια, δι' ὧν γέγραφε·* sequuntur versus iidem.

γαίῃ μὲν γὰρ γαῖαν ὀπώπαμεν, ὕδατι δ' ὕδωρ,
αἰθέρι δ' αἰθέρα δῖον, ἀτὰρ πυρὶ πῦρ ἀΐδηλον,
στοργὴν δὲ στοργῇ, νεῖκος δέ γε νείκεϊ λυγρῷ.

Apparet igitur eos quos S. inferiore loco sequatur auctores eodem Posidonii loco usos esse quem supra quamvis coartatum attulerit. Nec vero quemquam alium significari nisi Posidonium puto, cuius Empedoclis interpretationem S. § 122 iis opponit, quos Empedoclis *κριτήριον* sensus dixisse falso contendit. Nam hoc quidem apparet Posidonium cum rerum naturam ratione cognata percipi statueret (§ 93), versuum illorum sententiam explicare voluisse. Veritatis autem iudicium hoc modo posuit in ratione. Quam quidem sententiam illi quibus hunc alterum locum S. debet, quamquam ex Posidonii commentario rerum notitiam acceperant, reprobantes ipsi eam posuere, ut sex illis rerum principiis totidem *κριτήρια* respondere dicerent. Dubitari autem non potest, quin Pos. eo loco Empedoclis versus ex sua ipsius sententia expediverit. Itaque cum duobus illis locis inter se collatis, quae fere Pos. in commentario scripserit, appareat, id quod probandum erat constat.

Et ut ad Laertium redeamus, non dubito illud *Στωϊκῶν* vel Laertii ipsius vel auctoris eius inscitiae tribuere. Posidonius igitur cum scriberet *περὶ κριτηρίου* etiam antiquiorum sententias memoriae prodidit, hos autem intellexit Empedoclem Pythagoreos Platonem [1]).

His constitutis ad alteram Cic. disputationis partem

---

[1]) Quos *παλαιοὺς* vel *ἀρχαίους* posteriores significare solitos esse exemplis confirmare opus non est. Etiam comparativum sic poni apparet ex Sext. adv. math. XI, 30 (*οἱ μὲν ἀρχαιότεροι* [Platonici] opponuntur Stoicis).

transeamus, in qua Platonica potissimum argumenta ad immortalitatem animorum probandam proferuntur. Iam in § 39 iterumque in § 49 ad Pythagorae et Platonis auctoritatem Cic. provocaverat, ita ut hunc illius sententiae rationem etiam attulisse diceret. Apparet Cic. cum Platonis sententiam defendat omnia quae explicet ex sua ipsius doctrina haurire videri velle. Sed primum quod tota haec quaestio ad Pythagorae Platonisque auctoritatem revocatur, hoc a Posidonio non abhorret. Nam in libris quidem *περὶ παθῶν* quibus Chrysippum eiusque sectatores impugnabat suam de anima sententiam a Pythagora et Platone repetivit et aperte hos auctores professus est: Gal. p. 401: *οὐ γὰρ Ἀριστοτέλης μόνον ἢ Πλάτων ἐδόξαζον οὕτως, ἀλλὰ ἔτι πρόσθεν ἄλλοι τέ τινες καὶ ὁ Πυθαγόρας, ὡς καὶ ὁ Ποσειδώνιός φησιν ἐκείνου πρώτου μὲν εἶναι λέγων τὸ δόγμα, Πλάτωνα δὲ ἐξεργάσασθαι καὶ κατασκευάσαι τελεώτερον αὐτό* (cf. § 39) cf. p. 459. Accedit quod in l. I, 62 de div. Plato similiter laudatur: cf. cum § 47 haec: 'hunc ergo (Epicurum) antepones Platoni et Socrati? qui ut rationem non adderent, auctoritate tamen hos minutos philosophos vincerent'. Deinde etiam eo loco consensus Platonis cum Pythagora confirmatur eo, quod Pythagoricis interdictum sit, ne faba vescerentur. Quid igitur verisimilius est quam etiam in hac de immortalitate animorum quaestione Posidonium cum illis consentientem videri voluisse? Si vero Cic. rationes quas Plato attulerit laudans Posidonium sequatur, etiam ipsas eas quas deinceps explicet a Posidonio eum accepisse certe verisimile est. — Qua de re quid iudicandum sit, hac altera parte excussa et examinata viderimus.

Cic. priusquam rationes ipsas affert occurrit iis, qui animum corpore vacare posse negent. Atque propter quod vulgum vituperaverat, idem nunc Epicureis exprobrat eos animos per se ipsos viventis non posse mente complecti (cf. § 37). Similiter etiam de deorum natura Stoici cum Epicureis rixabantur cf. de d. n. II, 45; I, 87 sq. Stoicos

autem Ciceronem in his sequi apparet eo quod conformationem, magnitudinem, tenuitatem animo tribuit.

Sed ut hunc locum recte intellegamus, § 51 ab hominibus doctis coniecturis vexatam neglegere non possumus. Legitur codicibus consentientibus: '*nisi* enim — *non* possumus, certe *et* deum ipsum *et* divinum animum corpore liberatum cogitatione complecti possumus'. Coniecerunt et in textum receperunt Seyffertus: '*si* enim — *non* possumus, certe *nec* deum ipsum *nec* divinum animum — possumus', Heinius: '*nisi* enim — intellegere possumus, certe deum ipsum et divinum animum — complecti *non* possumus'; qui quod ad sententiam attinet consentiunt. Quae sententia num in hunc locum quadret, equidem valde dubito. 'Nunc ad refellendos Epicureos — ait Seyff. — qui qualis futurus sit animus corpore liberatus intellegere se negant, argumentum repetit Cic. a deorum opinione, quos quidem ipsos nemo usquam viderit, cogitatione tamen complectantur omnes'. Quid eo quod di sint quamquam non videantur probatur? Nil nisi id, opinor, etiam animos qui non videantur *esse* tamen. Non hoc negaverunt Epicurei, sed corpore liberatos esse posse. Id ipsum igitur, in qua summa inest, ne tangitur quidem. Si vero animum corpore non egere Cic. docere voluit, etiam deos corporibus vacare demonstrandum fuit. Num vero ex eo, quod nemo deos viderit, eos omnino in conspectum cadere non posse consequitur? Immo et Epicurei nil nisi hominum figuris constitutis de dis cogitabant et ita vulgus deos mente complectebantur, ut imagines eorum sibi fingerent, quamquam nec hi nec illi quos fingebant oculis viderant. Inepta igitur est quam hi Ciceroni subdere volunt ratiocinatio. Mihi autem locus sanus videtur et hoc modo expediendus: isti qui negant se intellegere posse, qualis animus corpore vacans sit, videntur intellegere, qualis in ipso corpore sit. Quod quidem multo difficilius est, cum corpore tamquam aliena domo tectus sit. Si vero quamquam cerni non potest qualis in corpore sit, tamen intelle-

gunt, certe etiam eo quod ab eius natura alienum est liberatus cogitari potest. Verba enim 'quod nunquam vidimus' non dubito quin ad animum cum corpore coniunctum — non enim hunc vidimus — referenda sint. — Quamquam ne hanc quidem ratiocinationem ego meam faciam, tamen a Stoicis vel certe a Cicerone interprete eam alienam non esse putaverim.

Explicantur deinde argumenta immortalitatis animorum a c. 23—28: primum Platonis illud (Phaedr. p. 245 C) animum per se cieri et moveri, tum divinum esse; quorum utroque non solum immortales, sed etiam aeternos animos esse efficitur. Postremo comparatur animus cum deo, quorum utriusque divinitas ex operibus agnoscatur. Divinos esse animos eo probatur, quod insint in iis memoria et inventio. Qua in re cum Platonicis rationibus utatur et iis, quae a Stoicis plurimum abhorrere videantur, inprimis quaeritur, num haec ex ipso Platone hauserit. Quod cum quaeramus, monendum est hoc divinitatis argumentum unum esse nec dividi posse, ut si dicere potuerimus, unde ea quae de inventione exponantur sumpserit, una constet, a quo cetera acceperit. Sed etiam praeterea Cic. satis indicat, unde pendeat. Cur enim postquam cordis vel sanguinis vel cerebri vel atomorum vim memoriam esse negavit, haec adicit: '*animae sit ignisne* nescio nec pudet ut *istos* fateri nescire quod nesciam; illud si ulla alia de re obscura affirmare possem, *sive anima sive ignis est animus*, eum iurarem esse divinum' (§ 60). Deinde considera, quomodo tota argumentatio concludatur (§ 65): 'ergo animus ut ego dico divinus est, ut Euripides dicere audet deus: et quidem si deus aut *anima aut ignis* est, idem est animus hominis'. Intellegis a Stoico quodam hoc divinitatis argumentum sumptum esse. Hic igitur, postquam animum divinum esse probavit, eandem animi atque dei naturam, de qua alio loco egerat, esse collegit. Cuius tamen sententiam Cic. non plane ut suam amplectitur. Sed iudicio cohibito etiam quintam

quandam naturam animorum esse posse concedit. Cavet enim, ne quid certum affirmet, et suam disputandi libertatem sibi vindicat.

Iam si quae praecedunt propius inspicimus, Posidonianae sententiae nobis occurrunt. Nam in § 62 sqq. illud, de quo ante egimus (p. 10) philosophos fuisse, a quibus primis vita hominum instructa sit, explicatur.

I, 62 qui primus .. omnibus rebus imposuit nomina aut qui dissipatos homines congregavit et ad societatem vitae convocavit aut qui sonos vocis .. paucis litterarum notis terminavit. cf. 64[1]).	V, 5 tu (philosophia) dissipatos homines in societatem vitae convocasti, tu eos .. litterarum et vocum communione iunxisti.

Atque omnium artium mater philosophia vocatur laudibusque efferuntur qui artes ad vitam communem pertinentes invenerint, quas a sapientibus inventas esse Posidonium docuisse a Seneca (ep. 90) discimus.

I, 62 .. omnes magni; etiam superiores qui *fruges*, qui *vestitum*, qui *tecta* . . . invenerunt.	Sen. 90, 7 illa (philos.) . . . docuit *tecta* moliri . . . 20 *textrini* quoque artem a sapientibus dixit inventam .. . . . 21 transit ad *agricolas* .. hoc quoque opus ait esse sapientium.

Fortasse ne hoc quidem transeundum est, quod cum poesis et eloquentia vim divinam animorum declarare dicantur (§ 63), idem legitur de div. I, 80: ‘atque etiam illa concitatio declarat vim in animis esse divinam. negat enim sine furore Democritus quemquam poetam magnum esse posse .. quid vestra oratio!’

Neque vero hunc locum transmittam, priusquam unum

---

[1]) Eodem loco usus erat in re p. III § 3.

quod interpretes quidem non tetigerunt, quod mihi tamen neque tam simplex neque tam clarum videtur, ut per se intellegatur expedivero. Quid enim significat verbis his: 'philosophia quid est aliud nisi ut Plato donum, ut ego *inventum* deorum?' Qui sunt di qui *invenisse* philosophiam dicantur? Ratio repetenda videtur a Persaei sententia qui eos docuit deos habitos esse, a quibus magna utilitas ad vitae cultum esset inventa (de d. n. I, 38 cf. II, 60—62). Hos autem Posidonius, ut vidimus, iudicavit philosophos. Itaque nec Atlantem nec Prometheum, nisi divina cognitione ceteris praestitissent, homines deos credituros fuisse putabat (Tusc. V, 8). Ab his igitur dis philosophiam primis constitutam, traditam, inventam esse voluit.

Hoc modo via munita alteram aggrediamur argumenti partem, in qua tam longe a communi Stoicorum sententia discedit, ut Posidonio dimisso suo Marte philosophari sane videri possit. Tamen in his quoque eum a Stoicis non prorsus potuisse oculos avertere iam intelleximus (cf. § 60). Cuius rei plura indicia sunt. Vide enim, quomodo argumentum introducatur. Et liceat quae a Cicerone molesta anacoluthia conturbata et obscurata sunt, digesta et explanata referre: hominum animum si ut corpora, unde concretus et quomodo factus esset, videremus aut si qualis plantarum vel etiam bestiarum esset, etiam interire credendum esset. Quoniam autem animus non nascitur, non interibit. Itaque de Phaed. p. 78 C Ciceronem cogitasse, quod Heinius putat, negandum est. Sed rectissime hic animadvertit eodem modo Cic. atque Stoicos rerum gradus describere. Cf. de d. n. II, 33: 'animadvertimus *a natura sustineri* ea quae gignuntur ex terra . . . bestiis autem et sensum et motum dedit et cum quodam appetitu *accessum* ad res salutares, a pestiferis *recessum*; hoc homini amplius, quod addidit *rationem*'.

Deinde Cic. § 57—59 Menone Platonis commemorato Socraticae ratiocinationis quae est in Phaed. a p. 72 E—77 A summam facere studet, quibuscum haud inepte Tim. p. 44

a. f. coniungit. Quod ita facit, ut non locos ipsos afferat, sed circumscribere et illustrare studeat. Qua in re quomodo Stoica et Platonica confusa essent, idem Heinius indicavit. Nam *ἐννοίας* illas Cic. a Stoicis sumpsit, quas Zenonem ideis substituisse legimus apud Stob. ecl. I p. 332 H. Quamquam eos ille visis oriri voluit, hoc loco animus attulisse dicitur. Maxime autem mirabimur, quae in § 59 leguntur. Simonidis aliorumque mirifica memoria missa Cic. communem hominum memoriam admiratur, qui tam multa meminerint, ut quanta eorum mens sit, difficile sit existimare. Quibus satis ostendit se ne intellexisse quidem quae modo exposuerat itaque ipse ex Platone collegisse putandus non est.

Auctor igitur Ciceronis Stoicorum sententiam ex qua memoria visis impressis oritur (Plut. plac. IV, 11) improbans ut ex verbis § 61 apparet: 'an imprimi quasi ceram animum putamus et esse memoriam signatarum rerum in mente vestigia', rerum notiones in animis insitas et innatas esse itaque animum antequam homo nasceretur esse censuit. Summam autem huius argumenti hanc fecit: animos cum non nascerentur non posse interire. Contra Panaetius statuit (§ 79) animos nasci itaque interire. Apparet igitur si quis Stoicorum post Panaetium de immortalitate scripserit, ei aut refutandum hoc argumentum fuisse aut cum Panaetio faciendum. Iam legimus apud Lactantium (div. inst. III, 18) et Pythagoricos et *Stoicos*, cum timerent argumentum illud quo colligeretur necesse esse ut occiderent animae cum corporibus, quia cum corporibus nascerentur, dixisse non nasci animas sed insinuari potius in corpora. Fortasse igitur hoc non spernendum est. Nam etiamsi ab antiquioribus certe Stoicis alienum est, fortasse post Panaetium exstitit qui ut immortalitatem animorum servaret, a Pythagora et Platone

---

[1]) cf. etiam Sext Emp. adv. math. VII, 372 sqq. Laert Diog. VII 45 et 50.

auxilium peteret. Iam Seneca quidem multis locis de animis ita disputat, tamquam cum corpore non nascerentur: e caelo eos descendisse eoque redituros esse: cf. in epistolis 29, 9. 65, 16. 70, 16. 92, 30. 120, 14 etc.; in cons. ad Helv. 6, 6 etc. Quod etiam Zellerum non fugit, qui hos locos et a Stoica disciplina abhorrere negat (v. p. 188, 189), et ad Platonis sententiam propius accedere concedit (cf. p. 189, 634). Quod iudicium tam anceps et incertum nodum certe non solvit. Dissentire enim Senecam et priores una datur et negatur. Si vero res ita se habeat, ut Sen. propius ad Platonem accesserit, antiquiores ab eo recesserint, quomodo hoc factum sit quaerendum est. Certe enim Sen. ipse Platonis scriptis diligentiorem operam non adhibuit. Qui Lucilium suum docens, quid Plato de eo *quod est* disputaverit, non ea exponit, quae ipse ex Platonis scriptis didicerit, sed quae ab amico quodam audiverit (ep. 58, 8). Neque is est qui aut sua sponte in haec inciderit aut ipse in his quaestionibus, quae communem sensum transcendunt quicquam novare ausus sit (cf. ep. 102, 2: 'iuvabat de aeternitate animarum quaerere, immo mehercules *credere*. Credebam enim me facile opinionibus magnorum virorum rem gratissimam promittentium magis quam probantium'). Qui quae disputabat aliis debebat, quamquam et hinc et illinc libata non ut Cic. antequam concoxisset reddebat, sed perpensis et consideratis sui ingenii colorem obducebat. Quam scribendi rationem ipse perbene descripsit in ep. 84, 5 sq. Itaque quamquam difficillimum est, tamen fortasse cura et diligentia adhibita multa ex eius scriptis erui poterunt, quibus quae priores docuerint illustretur. Iam inter eos Stoicos, quos Sen. lectitaverat, certe inprimis Posidonius fuit, quem in eorum numero ducit, qui plurimum philosophiae contulerint (v. ep. 90, 20) clarissimisque Stoicis in aequo ponit (ep. 33, 4. 104, 22 ['vive cum Chrysippo, cum Posidonio']. 108, 38); cuius dicta singula affert (ep. 78, 28; 92, 10; 113, 27); sententias nomine adiecto inlustrat (ep. 78, 9; 90, 7 sqq. 94, 38; 95, 65

saepe in N. Q.). Itaque verisimillimum est multis locis etiam quibus auctor non nominatus sit Posidonii sententias subesse. Interdum autem ubi a ceteris Stoicis discrepans ad Platonem propius accedit Sen. ipse Posidonium auctorem profitetur ut in ep. 92, in qua summo bono ex sententia Posidonii exposito (§ 3: 'ad haec quomodo pervenitur? si *veritas* tota perspecta est; si servatus est in rebus agendis ordo .. innoxia voluntas ac benigna, intenta rationi nec unquam ab illa recedens'. cf. Clem. Alex. Strom. p. 589 ed. Pott. [*τέλος ἡγεῖται*] *ὁ Ποσειδώνιος τὸ ζῆν θεωροῦντα τὴν τῶν ὅλων ἀλήθειαν καὶ τάξιν καὶ συγκατασκευάζοντα αὐτὸν κατὰ τὸ δυνατὸν κατὰ μηδὲν ἀγόμενον ὑπὸ τοῦ ἀλόγου μέρους τῆς ψυχῆς*) cum iis litigatur qui honestatem cum voluptate coniunctam summum bonum iudicent. Quos illa animi partitione, quam Pos. a Platone susceperat, adhibita reprendit, quod duarum animi partium inrationalium alteram animosam relinquant, alteram humilem et voluptatibus deditam beatae vitae necessariam putent. Qua ratione illos summum bonum Scyllae simile reddere. Quod in simile quis eum induxerit, statim adicit: 'prima pars hominis est ipsa virtus: huic committitur inutilis caro et fluida receptandis tantum cibis habilis, ut ait *Posidonius*' (§ 10). — In eadem epistola leguntur quae huc pertinent cf. § 30: '(sapientis animus) deos aequat; illo tendit *originis suae* memor; nemo improbe eo conatur adscendere, unde *descenderat*'.

Sed prius necesse est antiquiorum Stoicorum sententia eruatur et conferatur, utrum consentiat cum illis locis necne. Quibus potissimum nisus Lipsius in Physiol. III, 8 Stoicos omnes animum sub partum e caelo advenire voluisse censuit. Quod aperte a vero abhorret. Nam ex semine eos animum nasci voluisse satis multi loci testantur. Semen esse *τὸ οἷόντε γεννᾶν τοιαῦτα ἀφ' οἵου καὶ αὐτὸ ἀπεκρίθη* (Laert. VII, 158); *ψυχῆς μέρος καὶ ἀπόσπασμα* (Eus. pr. ev. XV, 20; cf. Plut. pl. V, 4); *σύμμιγμα καὶ κέρασμα τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων ἀπεσπασμένον* (Plut. de coh. ira 15); *συγκιρνᾶσθαι τοῖς*

τῆς ψυχῆς μέρεσι κατὰ μιγμοῦ τῶν προγόνων λόγον (L. l. c.). Itaque nasci animos similitudine liberorum et parentium potissimum probabant, cf. Plut. rep. St. p. 1053 D: *ἀποδείξει χρῆται (Χρύσ.) τοῦ γεγονέναι τὴν ψυχὴν καὶ μεταγενεστέραν εἶναι μάλιστα τῷ καὶ τὸν τρόπον καὶ τὸ ἦθος ἐξομοιοῦσθαι τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι.* Eodem argumento Cleanthes animum corpus esse effecit (cf. Nemes. de nat. hom. II, p. 32. Tert. de an. V). Idem autem Panaetius protulit cf. Tusc. I, 79: 'nasci animos, quod declaret eorum similitudo qui procreentur, quae etiam in ingeniis, non solum in corporibus adpareat.' Et Chrysippus naturam in animam verti censuit: Plut. rep. St. p. 1052 F *τὸ βρέφος ἐν τῇ γαστρὶ φύσει τρέφεσθαι νομίζει καθάπερ φυτόν· ὅταν δὲ τεχθῇ ψυχόμενον ὑπὸ τοῦ ἀέρος καὶ στομούμενον τὸ πνεῦμα μεταβάλλειν καὶ γίγνεσθαι ζῷον* (cf. de primo frig. p. 946 C), *ὅθεν οὐκ ἀπὸ τρόπου τὴν ψυχὴν ὠνομάσθαι παρὰ τὴν ψύξιν.* Itaque cum animum nudum et rudem, facultate quidem rationis adsequendae, ratione ipsa tamen non praeditum nasci voluerint, etiam dubium videtur, num hominum animi maiore iure ex eorum sententia divini appellari possint quam id, quo bestiae plantae terra contineantur (cf. Laert. VII, 139).

Cic. de leg. I, 24 certe non antiquiorum illorum sententiam expressit: '. . . exstitisse quandam maturitatem serendi generis humani, quod sparsum in terras atque satum divino auctum sit animorum munere quomque alia quibus cohaererent homines e mortali genere sumpserint quae fragilia essent et caduca, animum esse ingeneratum a deo. Ex quo vere vel agnatio nobis cum caelestibus vel genus vel stirps appellari potest.' Neque de d. n. II, 18: 'quin et umorem et calorem, qui est fusus in corpore, et terrenam ipsam viscerum soliditatem, animum denique spirabilem si quis quaerat, unde habeamus apparet . . illud autem quod vincit haec omnia, rationem dico . . unde sustulimus?' Qui loci tamen consentiunt cum § 56 Tusc. I.: 'nam sanguinem,

bilem .. omnem denique .. corporis figuram videor posse dicere, unde concreta et quo modo facta sint: animum ipsum —' omnibus his locis id dilucide enuntiatur animum et corpus ita diversa esse, ut non una nascantur, sed hoc natura gigni, illum altioris ortus esse.

Primum locum, si accuratius inspicies, facile intelleges Platonicam sententiam prae se ferre cf. Tim. p. 41 C: *καθ' ὅσον μὲν αὐτῶν ἀθανάτοις ὁμώνυμον εἶναι προςήκει θεῖον λεγόμενον ἡγεμονοῦν τε ἐν αὐτοῖς .. σπείρας καὶ ὑπαρξάμενος ἐγὼ παραδώσω· τὸ δὲ λοιπὸν ὑμεῖς ἀθανάτῳ θνητὸν προςυφαίνοντες ἀπεργάζεσθε.*

Alter autem locus tantum abhorret a Stoicis, ut id, quo contineamur et vivamus, ab animo separetur. Nam quid aliud est quam animi igneus spiritus, qui totum corpus penetrans nos conservet et sustineat? Cf. eiusdem libri § 30: 'hic noster calor, quo haec quae nota nobis sunt retinentur et vigent'. Cui corporeo igni Cleanthes solis ignem similem et propterea solem animantem esse censuit (§ 41). Sed illam rationem a Xenophonte ortam iam Zenonem adhibuisse, ut mundum rationalem esse demonstraret, Sext. adv. math. IX, 101 tradidit. Cuius tamen argumenta a Cicerone valde discrepant. Neque enim quia animus in terris nasci non potuerit, esse quandam divinam rationem concluditur; sed quia mundus animalia rationalia contineat, etiam ipsum rationalem esse: *ὁ δέ γε κόσμος περιέχει σπερματικοὺς* (Bekk.) *λόγους λογικῶν ζῴων· λογικὸς ἄρα ὁ κόσμος.*

Itaque etiamsi animorum eandem naturam atque divinorum astrorum eosque partes dei esse vellent (*μόρια καὶ ἀποσπάσματα* cf. Laert. VII, 143), tamen eos non ita divinos habuerunt, tanquam a reliqua natura diversi et exempti essent. Veram eorum sententiam Epictetus expressit in diss. I, 9: *ἀπ' ἐκείνου δὲ (θεοῦ) τὰ σπέρματα καταπέπτωκεν οὐκ εἰς τὸν πατέρα τὸν ἐμὸν μόνον οὐδ' εἰς τὸν πάππον, ἀλλ' εἰς ἅπαντα μὲν τὰ ἐπὶ γῆς γεννώμενά τε καὶ φυόμενα, προηγουμένως δ' εἰς τὰ λογικά.*

At inauditum inter Stoicos est, cum Seneca corpus hospitio brevi animumque hospiti in alieno habitanti peregrinoque et properanti comparat (ep. 120 § 14, 15, 18) alioque loco deum in corpore hospitantem vocat (ep. 31, 11). Quam sententiam passim, accuratius etiam in ep. 41 exponit: '1. prope est a te deus, tecum est, intus est. .. 2. sacer intra nos spiritus sedet, malorum bonorumque nostrorum observator et custos prout a nobis tractatus est, ita nos ipse tractat. 5. vis istuc divina descendit. animum excellentem, moderatum .. caelestis potentia agitat .. animus magnus ac sacer ... conversatur quidem nobiscum, sed haeret origini suae'[1]). In quibus paene spoponderim eum Posidonium sequi: cf. Pos. apud Gal. p. 448 *τὸ δὴ τῶν παθῶν αἴτιον τουτέστι τῆς τε ἀνομολογίας καὶ τοῦ κακοδαίμονος βίου τὸ μὴ κατὰ πᾶν ἕπεσθαι τῷ ἐν αὐτοῖς δαίμονι συγγενεῖ τε ὄντι καὶ τὴν ὁμοίαν φύσιν ἔχοντι τῷ τὸν ὅλον κόσμον διοικοῦντι, τῷ δὲ χείρονι καὶ ζῳώδει ποτὲ συνεκκλίνοντας φέρεσθαι.* Quibus significat duas illas animi partes, *τὸ λογικὸν καὶ τὸ παθητικόν*, quod elucet e verbis paulo post sequentibus: *τὸ κατὰ μηδὲν ἄγεσθαι ὑπὸ το˜ ἀλόγου τε καὶ κακοδαίμονος καὶ ἀθέου τῆς ψυχῆς* (cf. etiam Clem. Al. l. supra s.). Nec dubito, quin hanc sententiam ex Timaeo repetiverit: cf. p. 90 A *τὸ δὲ περὶ τοῦ κυριωτάτου παρ' ἡμῖν ψυχῆς εἴδους διανοεῖσθαι δεῖ τῇδε, ὡς ἄρα αὐτὸ δαίμονα θεὸς ἑκάστῳ δέδωκε.* Posidonius igitur, cum antiquiorum Stoicorum de animo sententiam mitteret, etiam in eo Platonem secutus est, ut rationalem animi partem deo cognatam ipsamque divinam iudicaret. Quod confirmatur etiam Sexti E. quodam loco, quem Posidonio vindicaverim. Locus enim ille supra commemoratus commentarii in Tim. tertio apud Sext. redit adv. Gramm. 303. Nemo putabit hoc loco Sextum suam sententiam proferre, quod priores loci vetant. Verba de quibus agitur

---

[1]) Non posse haec ipsius Senecae esse post elucebit cf. p. 43.

haec sunt: *Ἐμπεδοκλῆς θεὸν ἑαυτὸν προςηγόρευσεν, ἐπεὶ μόνος καθαρὸν ἀπὸ κακίας τηρήσας τὸν νοῦν καὶ ἀνεπιθόλωτον τῷ ἐν ἑαυτῷ θεῷ τὸν ἐκτὸς κατείληφεν.*

Haec ut intellegatur, quid Posidonius de animorum divinitate iudicaverit, sufficiant. Atque ut omnis dubitatio tollatur, quin animum etiam ante vixisse quam homo nasceretur voluerit, in I, 115 de div. leguntur: '(animus) qui quia *vixit ab omni aeternitate* versatusque est cum innumerabilibus animis, omnia quae in natura rerum sunt videt' cf. 131. Quo loco, opinor, neque animos nasci et ante in cognitione viguisse (§ 57) satis aperte statuitur.

Itaque si omnia quae adhuc disputavi reputaveris animoque recollegeris, aliquid me habere spero te concessurum esse, cur Posidonium Ciceronem hoc loco secutum esse putem.

Neque dubito, quin ab eodem sumpserit ea, quae in § 80 contra alterum illud Panaetii similitudinis argumentum proferuntur. Quorum summa haec est: hominum similitudinem magis in corporum figura exstare et quae in animis conspiciatur, eam facere ea, quae in corporibus gignantur; itaque magni referre, quali in corpore animi locati sint. Auctorem affert Aristotelem in XXX. probl., in quo ille id exponit, de quo Galenus peculiarem quendam libellum scripsit '*ὅτι τὰ τῆς ψυχῆς ἤθη ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν ἕπεται*' vol. IV, p. 767 sqq. Kuehn. Iam antea eum Gal. de pl. H. et P. locum attulimus, quo hanc ipsam Posidonii sententiam commemorat (*ὡς τῶν παθητικῶν κινήσεων τῆς ψυχῆς ἑπομένων ἀεὶ τῇ διαθέσει τοῦ σώματος* p. 442). Ubi recte Gal. etiam annotat Posidonium in eo quod sanguinis animalium differentias non neglegeret Aristotelem secutum esse, qui de part. an. II p. 651a, 12 ait: *πολλῶν δ' ἐστὶν αἰτία ἡ τοῦ αἵματος φύσις καὶ κατὰ τὸ ἦθος τοῖς ζῴοις καὶ κατὰ τὴν αἴσθησιν* (cf. p. 316 sqq., 547). Quem omnino in his physiognomicis Pos. secutus esse videtur. Rursus autem propter haec Gal. in illo libello p. 814 sqq. et Posidonium

iaudat et Stoicos vituperat, quod eum in iis non sequantur, In quibus maxima laude dignus sit. Nec solum mores, sed etiam mentis et hebetudinem et aciem a corporis habitu pendere eum voluisse confirmat Strabo II p. 103. Quo loco id quod Pos. teste Gal. (p. 442) etiam in libris *περὶ παθῶν* posuerat corporis habitum ex aëris temperatione mutari, impugnat contra gentium differentias fortuitas esse statuens. Qua in re Posidonium corrigens haec affert: *οὐ γὰρ φύσει Ἀθηναῖοι μὲν φιλόλογοι, Λακεδαιμόνιοι δ' οὒ καὶ οἱ ἔτι ἐγγυτέρω Θηβαῖοι, ἀλλὰ μᾶλλον ἔθει .. ὁ δὲ συγχεῖ ταῦτα.* Itaque certe non fortuna factum est, quod Gal. libri illius contra Stoicos adiutore Posidonio pugnans hunc finem fecit: *ἐν Σκύθαις μὲν γὰρ εἷς ἀνὴρ ἐγένετο φίλοσοφος, Ἀθήνησι δὲ πολλοὶ τοιοῦτοι· πάλιν δ' ἐν Ἀβδήροις ἀσύνετοι πολλοί, τοιοῦτοι δ' Ἀθήνησιν ὀλίγοι.* Accedit quod etiam ap. Cic. de div. I, 79 legitur: 'sunt partes agrorum .. aliae quae acuta ingenia gignant, aliae quae retusa: quae omnia fiunt et ex caeli varietate et ex disparili adspiratione terrarum' (cf. etiam de d. n. II, 6, 17. 16, 42). Atque ne ulla dubitatio reliqua sit, quantum Pos. in his a ceteris Stoicis discrepet, videas quomodo Strabo locum illum concludens eum reprendat: '*πολὺ γάρ ἐστι τὸ αἰτιολογικὸν παρ' αὐτῷ καὶ τὸ Ἀριστοτελίζον, ὅπερ ἐκκλίνουσιν οἱ ἡμέτεροι διὰ τὴν ἐπίκρυψιν τῶν αἰτιῶν*'.

His peractis redeamus eo ubi Cic. vestigia Pos. relinquentem videramus (§ 65 a. f.). Reverti ad eum videtur in § 66. Certe quae sequuntur et Stoicorum menti consentanea sunt nec a Pos. abhorrent. Est enim ille locus qui ducitur ex admiratione rerum caelestium atque terrestrium (de d. n. II, 75), quo deum esse demonstratur. Itaque ut alterum quod diximus intellegatur, sufficiet ut conferantur cum his de d. n. 91—153; neque ne videamur *μακρηγορεῖν* nunc singula persequemur. Quamquam, quod ad Pos. attinet, me non fugit esse quod fortasse quispiam eius sententiae repugnare dicat. Nam Cic. vulgarem sententiam secutus medium

terrae cingulum calore uri et incultum esse dicat, Posidonium hoc negasse Cleomedes tradit p. 41 Bak. *τὴν . . διακεκαῦσθαι λεγομένην οἰκουμένην καὶ εὔκρατον εἶναι ἀπεφήνατο.* Sed quae a Cleom. ut Posidonii refertur sententia omnino consentit cum ea quam Polybii fuisse Geminus docet:

Cleom. I p. 40 sq.

σχολαιότερον . . . τοῦ ἡλίου προσιόντος τοῖς τροπικοῖς καὶ ἀποχωροῦντος καὶ διὰ τοῦτο ἐπὶ πλέον περὶ αὐτοὺς ἐγχρονίζοντος καὶ οὐκ ὄντων ἀοικήτων τῶν ὑπ' αὐτοῖς οὐδὲ τῶν ἔτι ἐνδοτέρω . . . ἀπὸ τούτων ὁ Ποσειδώνιος τὸ ἐνδόσιμον λαβὼν καὶ πᾶν τὸ ὑπὸ τὸν ἰσημερινὸν κλίμα εὔκρατον εἶναι ὑπέλαβε. καὶ πέντε ζώνας εἶναι τῆς γῆς τῶν εὐδοκίμων φυσικῶν ἀποφηναμένων αὐτὸς τὴν ὑπ' ἐκείνων διακεκαῦσθαι λεγομένην οἰκουμένην καὶ εὔκρατον εἶναι ἀπεφήνατο. Ὅπου γάρ, φησίν, ἐπὶ πλέον τοῦ ἡλίου περὶ τοὺς τροπικοὺς διατρίβοντος οὐκ ἔστιν ἀοίκητα τὰ ὑπ' αὐτοῖς οὐδὲ τὰ ἔτι τούτων ἐνδοτέρω, πῶς οὐκ ἂν πολὺ πλέον τὰ ὑπὸ τῷ ἰσημερινῷ εὔκρατα εἴη, ταχέως τῷ κύκλῳ τούτῳ καὶ προσιόντος τοῦ ἡλίου καὶ πάλιν ἴσῳ τάχει ἀφισταμένου αὐτοῦ καὶ μὴ ἐγχρονίζοντος περὶ τὸ κλίμα καὶ μὴν διαπαντός, φησίν, ἴσης τῆς

Gem. Uran. p. 54.

Πολύβιος οὖν ὁ ἱστοριογράφος πεπραγμάτευται βιβλίον ὃ ἐπιγραφὴν ἔχει 'περὶ τῆς περὶ τὸν ἰσημερινὸν οἰκήσεως'. αὕτη δέ ἐστιν ἐν μέσῃ τῇ διακεκαυμένῃ ζώνῃ· καί φησιν οἰκεῖσθαι τοὺς τόπους καὶ εὐκρατοτέραν ἔχειν τὴν οἴκησιν τῶν περὶ τὰ πέρατα· τῆς διακεκαυμένης ζώνης οἰκούντων· καὶ ἃ μὲν ἱστορίας φέρει τῶν κατωπτευκότων τὰς οἰκήσεις καὶ ἐπιμαρτυρούντων τοῖς φαινομένοις, ἃ δὲ ἐπιλογίζεται ἐπὶ τῆς φυσικῆς περὶ τὸν ἥλιον ὑπαρχούσης κινήσεως. Ὁ γὰρ ἥλιος περὶ μὲν τοὺς τροπικοὺς κύκλους πολὺν ἐπιμένει χρόνον κατὰ τὴν πάροδον τὴν πρὸς αὐτοὺς καὶ τὴν ἀποχώρησιν . . ὅθεν ἐπιμονῆς γινομένης πρὸς τὰς οἰκήσεις τὰς κειμένας ὑπὸ τοὺς τροπικοὺς ἀνάγκη ἐκπυροῦσθαι τὴν οἴκησιν καὶ ἀοίκητον γίνεσθαι διὰ τὴν τοῦ καύματος ὑπερβολήν. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἰσημερινοῦ κύκλου ταχείας συμβαίνει τὰς

νυκτὸς τῇ ἡμέρᾳ οὔσης ἐνταῦθα καὶ διὰ τοῦτο σύμμετρον ἐχούσης πρὸς ἀνάψυξιν τὸ διάστημα;

ἀποχωρήσεις γίνεσθαι .. εὔλογον οὖν καὶ τὰς ὑπὸ τὸν ἰσημερινὸν κειμένας οἰκήσεις εὐκρατοτέρας ὑπάρχειν ἐπιτολῆς μὲν γινομένης ἐπὶ τοῦ κατὰ κορυφὴν σημείου, ταχέως δὲ ἀποχωροῦντος τοῦ ἡλίου. ... πλείονας δὲ χρόνους ἐπιμένει τοῖς περὶ τοὺς τροπικοὺς οἰκοῦσι κτλ.

Cleom. p. 41.

τοῦ ἀέρος τούτου ἐν τῷ μεσαιτάτῳ καὶ βαθυτάτῳ τῆς σκιᾶς ὄντος καὶ ὄμβροι γενήσονται καὶ ἄνεμοι γενήσονται καὶ πνεύματα.

Strabo II p. 97.

προςτίθησι δ' οὗτος (Πολύβιος) καὶ διότι ὑψηλοτάτη ἐστίν (ἡ ὑποπίπτουσα τῷ ἰσημερινῷ). διόπερ καὶ κατομβρεῖται τῶν βορείων νεφῶν κατὰ τοὺς ἐτησίας ἐκεῖ τοῖς ἀναστήμασι προςπιπτόντων πλείστων.

Vera autem Pos. sententia ex Strab. II p. 94, 95 apparet. Noluit enim eundem esse torridum cingulum atque qui tropicis contineretur: *διακεκαυμένην γὰρ λέγεσθαι τὸ ἀοίκητον διὰ τὸ καῦμα. τῆς δὲ μεταξὺ τῶν τροπικῶν πλέον ἢ τὸ ἥμισυ τοῦ πλάτους οἰκήσιμόν ἐστιν.* Et ipse cum veterem discriptionem, quae quidem spectaret ad caelestia, probaret, quod ad res humanas attineret, duas sub tropicis addidit (p. 95 s. f.).

Haec huic loco sufficiant. Neglegentius hanc rem tractavit Bakius (p. 100) discrimine quod inter Strabonem est et Cleomedem auctores ne intellecto quidem.

Argumentis divinae animi naturae explicatis Cic. revolvitur in eam quaestionem (§ 70) quam iam § 67 tetigerat, quae animi sit sedes, iterumque affirmat non esse eam huius loci. Sed iterum magistrum dissimulare studet suaque libertate disserendi utitur, ut modo hunc modo illum sequatur, ne

quemquam sequi videatur. Agnoscis divinum nostrum, qui subtiles philosophorum controversias minime curat: 'quae est ei natura? propria puto et sua. Sed fac igneam, fac spirabilem: nihil ad id de quo agimus'. Quae deinde de animi natura disserit consentiunt cum iis quae modo ex Consol. attulerat (nihil animis admixtum esse, nihil concretum). Atque in eo quoque a Pos. dissentit quod caput animi sedem esse vult. Quamquam Heinius annotat Pos. acriter antiquiorum Stoicorum sententiam impugnasse ipsumque animum in capite esse statuisse. Utinam nobis vir doctissimus dixisset, unde hoc sciret! quod libentissime in nostrum usum vertissemus. Nos legimus apud Gal. p. 501: *ὁ δὲ Ἀριστοτέλης τε καὶ Ποσειδώνιος εἴδη μὲν ἢ μέρη ψυχῆς οὐκ ὀνομάζουσιν, δυνάμεις δὲ εἶναί φασι μιᾶς οὐσίας ἐκ τῆς καρδίας ὁρμωμένης*. Huic autem loco Cic. annectit argumentum illud ex Phaed. p. 78 C repetitum: *εἰ δέ τι τυγχάνει ὂν ἀξύνθετον τούτῳ μόνῳ προσήκει μὴ πάσχειν ταῦτα* (*τὸ διασκεδάννυσθαι*). Nam postquam statuit animum nihil coniunctum habere, sed simplicem quandam naturam esse, pergit: 'quod cum ita sit, certe nec secerni . . . potest, ne interire quidem igitur'. Deinde plura ex eodem libro profert. Quae non plane cum Phaedone congruere facile intelleges. Nam quaedam verba quidem Platonica servata, sententias tamen perversas invenies; alia ad sensum quidem propius accedentia verbis tamen paulum mutatis, quibusdam novis etiam additis ita, ut Platonis quidem admonearis, sed alienum aliquid accessisse sentias, quod tamen num ex Ciceronis ingenio manaverit, dubites.

Initio § 72 quod positum est non accurate dictum est. Nam non excedentium e corporibus animorum duas illas vias esse Plato voluit, sed mortuis omnibus in Orci locum quendam ut iudicarentur eundum esse (Phaed. 107 D), unde in contrarias partes illis discedendum esse (Phaedr. 249 A, Gorg. 524 A, Pol. 614 C; paulo aliter Phaed. 113 D). Et de his quidem locis cum haec scriberet Cic. cogitasse vi-

detur. Quamquam simul Phaedr. 80 E sqq., quem locum Hein. confert, quippe qui apud Platonem arte coniunctus sit cum eo argumento immortalitatis animi quod modo explicavimus, animo eius obversabatur. Atque quae eo loco disputantur etiam similiora sunt ei sententiae, quam Pos. antiquissimis illis quos putabat philosophis attribuisse vidimus: claros viros et feminas in caelum ascendere, ceteros humi retineri: 81 C *ἡ τοιαύτη ψυχὴ βαρύνεταί τε καὶ ἕλκεται πάλιν εἰς τὸν ὁρατὸν τόπον.* Quibus similia etiam Seneca interdum profert: ep. 90, 30 '(animus) perfertur illo (in caelum), si *vitia non deprimant*', ad. Helv. 11, 6: 'sincerus animus ac naturae suae memor, *levis ipse, expers* et quandoque emissus fuerit ad summa emicaturus', ad Marc. 23, 1: 'facillimum ad superos iter est animis cito ab humana conversatione dimissis. Minimum enim *faecis traxerunt* . . . *leviores* ad originem suam revolant'. Non autem in Phaedone invenio quod Cic. in haec induxerit: 'qui . . essent in corporibus humanis *vitam imitati deorum*, iis ad *illos a quibus essent profecti reditum* facilem patere'. Quibuscum ex Stoicis scriptis haec conferas: de d. n. II, 37 'homo ortus est ad mundum contemplandum et *imitandum*', Sen. ep. 86, 1: 'animum eius (Scipionis) in *caelum, ex quo erat, redisse* persuadeo mihi', 120, 15 'scit *quo exiturus sit qui unde venerit* meminit'. Iis quae sequuntur Cic. eam sententiam exprimere studet, quam Socrates in Phaed. p. 84 E sqq. defendit: non lugendam mortem sed cum voluptate amplectendam esse. Quibuscum apparet sententia quidem arte cohaerere ea quae in § 74 sequantur male dirempta interiectis quae plane a re sunt. Quae quidem Platonicorum verborum sonum reddunt, sed a sententia eorum quam maxime abhorrent. Quod optime docebunt loci ipsi inter se comparati.

Tusc. I, 73.	Phaed. p. 99 D.
nec vero de hoc quisquam dubitare posset, nisi idem nobis accideret diligenter de animo	*ἔδοξέ μοι μετὰ ταῦτα, ἐπειδὴ ἀπείρηκα τὰ ὄντα σκοπῶν, δεῖν εὐλαβηθῆναι, μὴ*

cogitantibus, quod iis saepe usu venit qui [cum] acriter oculis deficientem solem intuerentur, ut aspectum omnino amitterent, sic mentis acies se ipsa intuens nonnunquam hebescit ob eamque causam contemplandi diligentiam amittimus. itaque dubitans circumspectans haesitans multa adversa reverens tamquam in rate in mari immenso nostra vehitur ratio.	*πάθοιμι ὅπερ οἱ τὸν ἥλιον ἐκλείποντα θεωροῦντες καὶ σκοπούμενοι· διαφθείρονται γάρ που ἔνιοι τὰ ὄμματα . . . .* E *ἔδεισα μὴ παντάπασι τὴν ψυχὴν τυφλωθείην βλέπων πρὸς τὰ πράγματα τοῖς ὄμμασι.* p. 85 C. *δεῖν γὰρ περὶ αὐτὰ ἕν γέ τι τούτων διαπράξασθαι, ἢ μαθεῖν ὅπῃ ἔχει ἢ εὑρεῖν ἢ εἰ ταῦτα ἀδύνατον, τὸν γοῦν βέλτιστον τῶν ἀνθρωπίνων λόγων λαβόντα καὶ δυσεξελεγκτότατον ἐπὶ τούτου ὀχούμενον ὥσπερ ἐπὶ σχεδίας κινδυνεύοντα διαπλεῦσαι τὸν βίον.*

Sed omissis his omittendis hic est sententiarum nexus: omnibus bonis cum voluptate moriendum est; ut Socrates et Cato gaudebant causam moriendi se nactos esse; tamen non licet sibi ipsum mortem consciscere nisi iussu dei. Qua de re Plato Phaed. p. 62 B Orphicorum sententiam explicat (cf. Lobeck Aglaoph. t. II p. 796); quam eandem Philolai fuisse ipse significat (p. 61 E). Cuius sententiae Cic. Caton. § 73 Pythagoram auctorem facit. Similia disputat Epict. in diss. I, 9, 10 et Seneca virum fortem ac sapientem non fugere debere e vita, sed exire dicit (cf. ep. 24, § 25). Eorum autem quae apud Cic. leguntur unum est, quod a Platone non repetivit nec certe ipse invenit: 'dominans *ille in nobis deus*'. Quis hoc legens non meminit Senecae dicentis sacrum intra nos spiritum sedere, prope a nobis nobiscum intus esse deum (ep. 41)? Iam vero et hic et ille

deus quid sunt nisi Posidonii ille *δαίμων ἐν αὐτοῖς*, qui est ratio humana cum naturae lege consentiens?[1]).

Itaque etiam hoc loco Cic. a Posidonio non plane discessisse apparet. Nec tamen eum secutus est 'interpretatus'. Sed ipse quoque legit Phaedonem; qua re factum est, ut insereret, quae in mente haerebant. Quamquam quam apte hoc fieret aut num recte meminisset vel intellexisset, minime curabat. Pleraque autem quae hic leguntur Platonica ex Posidonii libro sibi arripuit, qui ipse ex Phaedone multa in suum usum verterat. Quod quam non ab eo abhorreat docet Gal. p. 445: *γέγραφεν* (*Ποσειδώνιος*) *οἷον ἐπιτομήν τινα κατὰ τὸ πρῶτον αὐτοῦ περὶ παθῶν σύγγραμμα τῶν ὑπὸ Πλάτωνος εἰρημένων ὡς χρὴ τρέφεσθαι καὶ παιδεύεσθαι τοὺς παῖδας*. Et in sequentibus insunt quae a Cic. ingenio aliena sunt. Nam certe non sua sponte laudavisset qui a re publica animum sevocarent. Neque illius est vitam mortem esse. Quorum utrique rursus similia apud Senecam leguntur, ep. 73, 4: 'at ille vir sincerus ac purus qui reliquit et curiam et forum et omnem administrationem rei publicae, ut ad altiora secederet', ad Marc. 21, 7: 'mors sub ipso vitae nomine latet'. Quae sententia ab Heraclito orta esse videtur cf. Sext. Emp. Pyrrh. hyp. III, 230. Atque ut hoc loco corpus cum vinclis carceris et compedibus comparatur, ita saepe etiam a Sen. velut ad Pol. IX, 3: 'animus velut ex diutino carcere emissus', ad Helv. XI, 7: 'corpusculum (Epict. *σωμάτιον*) hoc custodia et vinculum animi'. Eodem autem simili Cic. de div. I, 110 utitur: 'vigilantes animi a societate divina *vinclis corporis* impediti'. Atque Seneca hinc adeo progreditur tamque prope ad Pythagoreos accedit, ut corpus animi pondus ac poenam appellet (ep. 65, 16) omnemque vitam supplicium esse probet (ad Pol. IX, 6), quod quidem

---

[1]) De iis quae interposita sunt 'leges enim vetant' post videbimus p. 48.

non tanquam suum, sed altius verum intuentium affert (cf. etiam Lobeck Agl. II p. 796). Deinde ut Cic. in § 51 corpus tanquam alienam animi domum vocat, ita Seneca ep. 120, 16 nos in alieno habitare nec (§ 14) domum sed breve hospitium corpus esse affirmat. Et animadvertas velim etiam horum locorum consensum: Tusc. I § 75 '. . quid tum agimus, nisi animum . . secum esse cogimus maximeque a corpore abducimus?', de div. I, 111: 'rarum est quoddam genus eorum, qui se a corpore avocent et ad divinarum rerum cognitionem . . rapiantur', Sen. ep. 88, 10: 'vir magnus ac prudens animum diducit a corpore'. Postremo ad eundem Platonis locum, qui huic Cic. loco subest, spectant quae apud Sen. ad Marc. XXIII, 2 leguntur: 'nec unquam magnis ingeniis cara in corpore mora est. Exire atque erumpere gestiunt, aegre has angustias ferunt, vagi per omne, sublimes et ex alto adsueti humana despicere: inde est quod Plato clamat sapientis animum totum in mortem prominere, hoc velle, hoc meditari, hac semper cupidine ferri in exteriora tendentem'. Ita inter Ciceronem et Senecam multis locis arta quaedam sententiarum necessitudo intercedit, cuius causa alia non est quam quod uterque Posidonium secutus est.

Restat ut quonam libro Posidonii Cicero usus sit quaeramus. Quod quidem ego, fateor, quaerere distuli. Neque hoc puto disceptari posse, cum ne index quidem librorum Posidonianorum exstet. Fortasse ex libro *περὶ ψυχῆς* quem commemorat Eustathius comm. in Hom. p. 910, 40 ed. Rom. quae placuissent eum hausisse propterea probabile videatur, quod quasdam ad animum pertinentes quaestiones non pertractat quidem, sed ita tangit, ut plura apud auctorem suum legisse videatur, ut in § 67: 'non videt autem *formam* suam — quamquam fortasse id quoque, sed relinquamus'; in § 70: 'in quo igitur *loco* est? credo equidem in capite et cur credam adferre possum. Sed alias ubi sit animus!' Tamen indoles eius libri plane ignota est: quamobrem

iudicium cohibendum et in eo acquiescendum est, quod non omnia scire fas sit. Mihi quidem satis erit si Posidoniana Ciceronem tractavisse concedes: formam disputationis huius ipsius esse res satis superque declarat.

Aliquid autem ad Posidonii psychologiam cognoscendam disputationem nostram contulisse spero; in qua id potissimum egit, ut Stoicam doctrinam ad Platonem dirigeret. Neque enim Stoicus esse desinere voluit, qui in libris *περὶ παθῶν* potius Chrysippum a genuina doctrina descivisse insimulare, Zenonem autem et Cleanthem cum Platone conciliare studebat (v. Gal. de pl. H. et P. p. 362; 456). Itaque Stoicorum animum corporalem retinuit et materiam eius spiritum calidum (*ἔνθερμον πνεῦμα*) cum ceteris Stoicis statuit (Laert. VII, 157). Atque etiam Platoni animum corporalem imputare studuit, cum Timaeum interpretatus animum *ἰδέαν τοῦ π ά ν τ η διαστατοῦ* esse statueret (v. Plut. p. 1023 B). Quae definitio plenior in Laertii commentarios transiit ut Platonica, v. III, 67: *ὡρίζετο αὐτὴν ἰδέαν τοῦ πάντῃ διεστῶτος π ν ε ύ μ α τ ο ς.*

Si rationes quas secuti sumus a vero non recedunt, puto plura Posidoniana ex Ciceronis scriptis erui posse. Et maxime quidem cum I. Tusc. priore parte cognatum est Somnium illud Scipionis quod ita cum illa consentit, ut dubitari non possit, quin Cic. si non eodem loco, certe eodem auctore usus sit. Atque illud ex Phaedro Platonis sumptum argumentum Cic. cum Tusculanas disputationes conscriberet se iam in Somnio posuisse meminerat (cf. § 53), ceterum tamen ipse animadvertisse non videtur ex eodem fonte se haurire. Ut vero res ferebat, argumenta in I. Tusc. plenius et amplius explicavit, alia rursus quae in Somnio leguntur omisit. Sed ut perspiciatur, quae ratio inter libros hos intercedat, locos ipsos inter se consentientes in conspectu ·onam:

<table>
<tr><th>Somn. Scip.</th><th>Tusc. I.</th></tr>
<tr><td>§ 13 hinc profecti huc revertuntur.</td><td>§ 72 ad illos a quibus essent profecti reditum facilem patere.</td></tr>
<tr><td>§ 14 immo vero ii vivunt, qui e corporum vinculis tamquam e carcere evolaverunt; vestra vero quae dicitur vita mors est.</td><td>§ 75 quo cum venerimus, tum denique vivemus; nam haec quidem vita mors est.</td></tr>
<tr><td>e corporum vinculis tanquam ex carcere.</td><td>§ 74 illa vincla carceris.
§ 75 ex his vinclis | in compedibus corporis.</td></tr>
<tr><td>§ 15 nisi enim deus is . . . istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum . . . . nec iniussu eius, a quo ille (animus) est vobis datus, ex hominum vita migrandum est.</td><td>§ 74 vetat enim dominans ille in nobis Deus iniussu hinc nos suo demigrare . . . . . nec tamen illa vincla carceris ruperit (sapiens) — leges enim vetant — sed tamquam a magistratu aut ab aliqua potestate legitima, sic a deo evocatus atque emissus exierit.</td></tr>
<tr><td>§ 16 ea vita via est in caelum.</td><td>§ 27 vitae, quae in claris viris et feminis dux in caelum soleret esse.</td></tr>
<tr><td>§ 26 nec enim tu is es, quem forma ista declarat, sed mens cuiusque is est quisque, non ea figura, quae digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse, si quidem est deus, qui viget qui sentit qui meminit qui providet qui tam regit et moderatur et</td><td>§ 52 neque nos corpora sumus . . . cum igitur ‘nosce te dicit, hoc dicit ‘nosce animum tuum’ . . . ab animo tuo quidquid agitur, id agitur a te.
§ 65 quae autem divina? vigere sapere invenire meminisse. ergo animus ut ego dico</td></tr>
</table>

movet id corpus, cui praepositus est, quam hunc mundum ille princeps deus.

§ 27 nam quod semper movetur — 28 aeterna est.

§ 29 idque ocius faciet, si iam tum cum erit inclusus in corpore eminebit foras et ea quae extra erunt contemplans quam maxime se a corpore abstrahet.

Namque eorum animi qui se corporis voluptatibus dediderunt ... corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur.

divinus est, ut Euripides dicere audet deus.

§§ 53. 54.

§ 75 disiungamus nos a corporibus id est consuescamus mori. Hoc et dum erimus in terris erit illi caelesti vitae simile et cum illuc ex his vinclis emissi feremur, minus tardabitur cursus animorum.

§ 27 quae .. in ceteris humi retineretur.

Deinde in Somnio a § 16 abunde et copiose describitur quibus spectaculis mortui ex orbe lacteo fruantur, et qui sonorum concentus orbium motu efficiantur. Haec non leguntur in I. Tusc. Sed animadvertas velim haec verba § 47: ‘quamvis copiose haec diceremus si res postularet, quam multa quam varia quanta spectacula animus in locis caelestibus esset habiturus’. Eodem autem ordine planetarum orbes in cap. 17 enumerantur, quem sequitur discipulus Posidonii Geminus Uran. p. 4 et Cleomedes I p. 21, qui Posidonium potissimum auctorem profitetur; cum Chrysippus supra lunam proximum solem, deinde Venerem, tum Mercurium posuerit cf. Stob. ecl. I p. 448, 4. itemque et Plato et Aristoteles lunae proximum solem esse voluerint (cf. de hac re Balforeum apud Bakium ad Cleom. p. 311). Deinde quod supra lunam omnia aeterna, infra nihil nisi mortale esse dicitur, notum est ex Stoicorum sententia aethera, in quo astra divina volvantur, a luna incipere,

lunam autem Posidonium plurimosque Stoicos non ex igne illo artificiali constare sed ex aëre et igne mixtam esse (cf. Stob. ecl. I, 554) et a sole lucem accipere (cf. Laert. VII, 145 al.) docuisse. Comparari cum hoc loco potest de d. n. II, 56: 'nulla igitur in caelo nec fortuna nec temeritas nec erratio nec vanitas inest, contraque omnis ordo veritas ratio constantia. Quaeque his vacant, ementita et falsa plenaque erroris, ea circum terras infra lunam, quae omnium ultima est, in terrisque versantur'. Animos autem in terris morti exceptos et deorum munera esse item de leg. I, 24 (quem locum supra attulimus) legitur. Eius autem quem Cic. sequitur sententiam assecutus esse videtur Macrobius hunc locum in commentario suo I, 21, 34 interpretatus, qua in re tam mirum in modum cum Seneca consentit, ut facere non possim, quin utrumque tibi proponam.

Macr.

Quod autem ait: 'nihil — datos' non ita accipiendum est animos hic esse ut hic nasci putentur: sed sicut solem in terris esse dicere solemus, cuius radius advenit et recedit, ita animorum origo caelestis est, sed lege temporalis hospitalitatis hic exulat.

Sen. ep. 41, 5.

Quemadmodum radii solis contingunt quidem terram, sed ibi sunt unde mittuntur: sic animus magnus ac sacer et in hoc demissus, ut propius quidem divina nossemus, conversatur quidem nobiscum, sed haeret origini suae.

Neque omittendum est quod musicae inventores in fine § 18 eodem modo laudantur atque Archimedes sphaerae inventor Tusc. I, 63, quod utrique deum imitati idem effecerint atque ille eoque vim mentis divinam ostenderint.

Quae deinde a § 20—25 sequuntur eo spectant, ut gloriam humanam contemnendam esse ostendatur. Quem locum Usenerus vindicavit Aristotelis Protreptico in Mus. Rhen. XXVIII p. 397 sqq. Sed qui Cic. libri II. de deor. nat. meminit, concedet fieri potuisse, ut non ab ipso Aristotele, sed a Posidonio hunc locum acciperet.

Sed etiam novum quiddam ex Somnio discimus, ut nunc certo sciamus, quam sedem animorum beatorum Posidonius esse voluerit (cf. § 16). Quo simul Tusc. I, 43 illustratur. Nam non video quemquam interpetum extricasse, qui essent iuncti illi ex anima tenui et ex ardore solis temperato ignes. Nova et mirabilia nos docent Tischerus et Sorofius: 'iunctis ignibus, d. h. auf den Gestirnen. Denn die Seele kann sich nach der Lehre der Stoiker vermöge ihrer Natur nur bis zu der Grenze des Aethers und der reineren Luft (anima tenuis) erheben, an welcher sich die Gestirne nebst dem Monde befinden, während die Sonne, deren Natur die Götter theilen, noch über denselben schwebt, wesshalb nur ein 'temperatus ardor solis' dahin gelangt'. Has nugas — quas ne ipse quidem Sorofius, spero, expectabit ut refutem — omnino non commemorassem, nisi lectorem benevolum rebus tristioribus iam diu vexatum hilaritate quadam et gaudio perfundi et excitari putarem aequum esse. Conferas autem velim — si operae pretium videatur — Heinii in hunc locum annotationem, quo facto perspicies, quem auctorem hi viri doctissimi et eruditissimi exscripserint male intellectum. Utinam semper scriptorum fontes indagantibus opera tam facilis et expedita esset! — Nec tamen Heinius ipse hunc locum expedivit. Nam non omne confinium aetheris et aëris, sed certam quandam summi aëris plagam significari apparet. Cui enim mortalium unquam universa illa regio ignea visa est?

Verba Ciceronis si excusseris, nihil aliud significare posse nisi ignis quandam continuationem concedes. Seneca N. Q. VII, 15, 2 cometen Attalo regnante visum comparat cum plaga lactea. Qua in re contra eorum sententiam, qui stellas cometas esse affirment, disputans 'quot ergo' inquit 'convenisse debent erraticae, ut tam longum caeli tractum occuparent *igne continuo*?' Non autem est in rerum natura quod continuo igne quemcumque caeli tractum occupet nisi lacteus orbis. Quem antiqui in aëre esse volebant (cf. Stob.

ecl. I p. 574) et, quod sua sponte intellegitur, in summa et tenuissima eius parte. Iam verba 'ex anima tenui et ex ardore solis temperato' diligentius consideranda sunt. 'Temperato' ne adiectivum sumatur, prohibere videtur verborum collocatio. Cuius quidem collocationis, quantum scio, exempla aut rarissima sunt aut omnino non exstant. Itaque praepositio altera 'ex' delenda videtur et 'temperato' participium etiam ad substantivum praecedens referendum. Quomodo haec efficitur sententia: 'eine aus einer Mischung feiner Luft und Sonnengluth hervorgegangene fortlaufende feurige Verbindung'. Quae sententia respondet definitionibus orbis lactei, quae duae Posidonii servatae sunt: Stob. ecl. I p. 576, Plut. pl. p. III, 1: *πυρὸς σύστασιν ἄστρου μὲν μανωτέραν αὐγῆς δὲ πυκνοτέραν*, Macrob. comm. in Somn. I, 15, 7 'lacteum *caloris* esse siderei infusionem'. Ardore enim solis infuso tractus ille igneus factus est, ut quodam modo ignes ex anima et ardore solis iuncti dici possint. Ignes enim, quibus illa caeli plaga significatur, aëre cum solis ardore iuncto orti sunt. Nec aliter efficitur, ut animus sui similem naturam contingat. Nam aëris summa pars quamquam calidissima et tenuissima est (Sen. N. Q. II, s. 2), tamen igne sidereo caret, lacteus autem orbis et hunc habet. Itaque huius natura animi similis est.

Cum his locis conferendus est Sext. Emp. adv. math. IX, 71 sq., qui locus et illos illustrat et ipse ab iis aliquid lucis accipit.

Sext. Emp.

καὶ γὰρ οὐδὲ τὰς ψυχὰς ἔνεστιν ὑπονοῆσαι κάτω φερομένας· λεπτομερεῖς γὰρ οὖσαι καὶ οὐχ ἧττον πυρώδεις ἢ πνευματώδεις εἰς τοὺς ἄνω μᾶλλον τόπους κουφοφοροῦσιν. καὶ καθ' αὑτὰς δὲ διαμένουσι καὶ οὐχ ὡς ἔλεγεν

Tusc. I, 42.

animus . . ex inflammata anima constat . . . . sive permanent . . necesse est ferantur ad caelum.

Achill. Tat. isag. 13 (Uran. p. 133 e) *Ποσειδώνιος δὲ ἀγνοεῖν τοὺς Ἐπικουρείους ἔφη, ὡς οὔτε* (Bakius *οὐ τὰ*)

ὁ Ἐπίκουρος, ἀπολυθεῖσαι τῶν σωμάτων καπνοῦ δίκην σκίδνανται. οὐδὲ γὰρ πρότερον τὸ σῶμα διακρατητικὸν ἦν αὐτῶν, ἀλλ' αὐταὶ τῷ σώματι συμμονῆς ἦσαν αἴτιαι, πολὺ δὲ πρότερον καὶ ἑαυταῖς. ἔκσκηνοι γοῦν ἡλίου γενόμεναι τὸν ὑπὸ σελήνην οἰκοῦσι τόπον, ἐνθάδε τε διὰ τὴν εἰλικρίνειαν τοῦ ἀέρος πλείονα πρὸς διαμονὴν λαμβάνουσι χρόνον τροφῇ τε χρῶνται οἰκείᾳ τῇ ἀπὸ γῆς ἀναθυμιάσει ὡς καὶ τὰ λοιπὰ ἄστρα.

σώματα τὰς ψυχὰς συνέχει, ἀλλ' αἱ ψυχαὶ τὰ σώματα, ὥςπερ καὶ ἡ κόλλα καὶ ἑαυτὴν καὶ τὰ ἐκτὸς κρατεῖ.

Tusc. I, 43.

in quo nulla re egens aletur et sustentabitur isdem rebus, quibus astra sustentantur et aluntur.

Dubium, opinor, esse non potest, quin Sextus Posidoniana referat. Atque locis de quibus ante egimus cum hoc comparatis etiam apud Sext. regionem illam sublunarem, quae ab eo certius non significatur, lacteam plagam intellegendam esse puto. Iam vero attendas verba *πολὺ δὲ πρότερον καὶ ἑαυταῖς*. Igitur antequam animi in corpora intravissent eos se per se ipsos continuisse Pos. docuit. Neque potuit clarius antiquioribus Stoicis, qui animos cum corpore nasci volebant, repugnare. Deinde de sole animos sub lunam demigrasse apud Sext. legimus, unde ad homines eos venisse Pos. voluisse videtur. Similiter in Somnio originem ex sideribus animos duxisse edocemur (§ 15: 'animus datus est ex illis sempiternis ignibus'). Quibuscum optime consentire videtur orbem lacteum caloris siderei infusionem esse.

Quod vero lacteum orbem sedem animorum esse voluit, auctores ei fuisse Pythagorici videntur (cf. Lob. Aglaoph. p. 935). Legimus enim apud Porphyr. de antro Nymph. c. 28: '*δῆμος ὀνείρων*' *κατὰ Πυθαγόραν αἱ ψυχαί, ἃς συνά-*

γεσθαί φησιν εἰς τὸν γαλαξίαν. Quod referendum est ad Odyss. XXIV, 12:

ἠδὲ παρ' Ἠελίοιο πύλας καὶ δῆμον Ὀνείρων
ἤϊσαν· αἶψα δ' ἵκοντο κατ' ἀσφοδελὸν λειμῶνα,
ἔνθα τε ναίουσι ψυχαί εἴδωλα καμόντων.

Hoc igitur pratum in lacteo orbe sibi Pythagorici finxerunt. Quibus illustratur etiam Plut. de facie in orbe lun. p. 943 C, qui animos proborum certum quoddam tempus morari ἐν τῷ πραοτάτῳ τοῦ ἀέρος, ὃν λειμῶνας ᾅδου καλοῦσι disputat. Studuisse autem Posidonium Pythagoricae doctrinae edocemur a Galeno (cf. l. c. p. 401, 459).

His ad finem perductis unum restat, quod non praetermittendum videtur. Eodem anno quo libros de republica scripsit Cic. orationem Scaurianam hoc loco ornavit: 'at Graeculi quidem multa fingunt, apud quos etiam Cleombrotum Ambraciotam ferunt se ex altissimo praecipitasse muro, non quo acerbitatis accepisset aliquid, sed ut video scriptum apud Graecos, cum summi philosophi Platonis graviter et ornate scriptum librum de morte legisset, in quo, ut opinor, Socrates illo ipso die quo erat ei moriundum permulta disputat, hanc esse mortem quam nos vitam putaremus, cum corpore animus tamquam carcere saeptus teneretur, vitam autem esse eam, cum idem animus vinclis corporis liberatus in eum se locum, unde esset ortus, rettulisset. num igitur ista tua Sarda Pythagoram aut Platonem norat aut legerat? qui tamen ipsi mortem ita laudant, ut fugere vitam vetent atque id contra foedus fieri dicant legemque naturae.' Quae omnia leguntur in I. Tusc. eademque in Somnio praeter illud de Cleombroto. Hoc a Callimacho epigrammate quodam quod exstat traditum esse constat et id ipsum in Tusc. I, 84 commemoratur. Quod tamen non ipsum se legisse, sed ab aliis scriptoribus Graecis sumpsisse ipse hoc loco indicare videtur. Nam postquam dixit 'apud quos ferunt', non erat quod adderet 'ut video scriptum apud Graecos'. Quod, cum etiam statim adiciat quae

in Phaedone disputentur, inter quae tamen sunt, ut supra vidimus, quae in eo non legantur, ad totum hunc locum referendum videtur. Legerat igitur Cic. eo tempore Posidonii librum, quo in Somnio uteretur, atque hunc eum fuisse, quem post in Tusc. adhibuit, eo maxime confirmatur, quod cum cetera consentiunt, tum illud de Cleombroto in Somnio neglectum, in Tusc. positum est.

Hoc loco defenditur etiam illud § 74 'leges vetant', quod addubitavit Heinius, Sorofius autem audacior delevit. Quorum annotationes si neglegentius inter se conferas, facile in suspicionem incides Sorofium exscripisse Heinium. Quod non ita est: potius circumscripsit, interpretatus est, lepidissime correxit vir doctissimus Heinium nimis brevem. Ut cetera omittamus cf. haec:

Hein.	Sorof. (in ann. crit.).
Die Worte 'leg. e. v.' sind wahrscheinlich unecht; denn auch wenn man unter leges die *νόμοι ἄγραφοι* . . . versteht, so ist der Zusatz doch störend.	Selbst wenn man annehmen dürfte, dass Cic. an die *ἀπόρρητα* bei Plato Ph. p. 62 B gedacht habe, so konnte ihm doch nicht entgehen, dass durch die Erwähnung derselben der Gedankenzusammenhang gänzlich unterbrochen werden musste.

Nunc putabis Sorofium ab Heinio pendere? qui diligentissime Platonis locum in quo nitatur afferat! Sed ipsi quoque eum inspiciamus: *ὁ μὲν οὖν ἐν ἀποῤῥήτοις λεγόμενος περὶ αὐτῶν λόγος*! Igitur ex hoc illud Ciceronis 'leges vetant' ortum est? Quis mortalium hoc inde sibi sumpserit? Sed scripsit Heinius: 'auch wenn man unter leges die *νόμοι ἄγραφοι* versteht!' Vereor ne intellexerim, qua virga adhibita ille vaferrimus Platonis et Ciceronis interpres reconditam illam mihique non initiato negatam sapientiam sibi recluserit. Sed ut illum dimittamus, qui fortasse melius *ἐν ἀπορρήτοις* illud enuntiasset, concedendum quidem est plu-

ralem numerum minus aptum esse, tamen et Scauriana et Somnium obstant, ne verba illa deleamus. Illa enim clarius fit, quae lex intellegenda sit. Est Zenonis lex naturalis recta imperans prohibens contraria (de d. n. I, 36). Haec enim Ciceronis sententia est mirum in modum Pythagorica et Stoica commiscentis: vita quasi supplicium est nosque in carcere sumus; tamen quod vivimus, lex est [quae voluit ut homines terram tuerentur Somn. § 15]. Itaque si quis mortem sibi ipse consciverit quem necessitas non coegerit, vincla quasi ruperit legemque violaverit.

Vita scriptoris.

Natus sum Petrus Corssen Oldenburgi anno LVI patre Guilelmo, matre Margaretha e gente Buschmann. Urbis patriae gymnasii discipulus fui per annos septem. Anno LXXI postquam parentes Utinum commigraverunt gymnasii Utinensis primam in classem receptus duobus annis post testimonio maturitatis instructus Lipsiam me contuli, ut imprimis philologiae operam darem. Ubi postquam tria semestria, unum deinde Berolini commoratus sum, hanc sedem Musarum Rhenanam adii. Docuerunt me viri illustrissimi Lipsiae: Curtius, Drobisch, Friedberg, Hoerschelmann, Ritschl, Roscher, Voigt, Windelband, Zarncke; Berolini: Kirchhoff, Vahlen; Bonnae: Bernays, Buecheler, vom Rath, Usener, Witte. Ut exercitationibus suis interessem philologicis et epigraphicis Buecheler, philosophicis Windelband et Witte benigne concesserunt.

Omnibus his viris gratias quam maximas habeo, imprimis Buechelero et Usenero, quos studiorum meorum fautores benignos benevolosque fuisse fateri et futuros esse sperare mihi liceat.

Sententiae controversae.

1. Platonis de rep. III, 19 p. 412 E verbum ἐπιλανθανόμενοι post ἐκβάλλουσιν delendum est.
2. Ibidem VII, 1 p. 515 B νομίζειν quod legitur ante ὀνομάζειν delendum est.
3. Ibid. VII, 2 p. 516 C pro ων σφεῖς ἑώρων scribendum videtur: ὧν σκιὰς ἑώρα.
4. Galeni de plac. Hipp. et Plat. II, p. 208, 6 (ed. I. Mueller) scribendum est: τῆς ἐνεργείας αὐτῆς pro αὐτοῦ (cf. p. 209, 1 et 2).
5. Ibidem p. 276, 17 pro ἅπαντας scribendum est ἅπαντες (cf. l. 13).
6. Ibid. p. 393, 3 temere Bakius (Posid. rel. p. 204) pro Posidonio Chrysippi nomen posuit.
7. Ne in Horatii ep. I, 7, 30 Bentleii nitedula irrepat cavendum, vitiosum autem versum esse concedendum est. Inest vitium in verbis 'cumeram frumenti'.
8. Ciceronis de div. I, 32 'posse' post 'cotem novacula' delendum est.
9. Cic. Tusc. I, 27 verba 'quae in claris viris et feminis dux in caelum soleret esse, in ceteris humi retineretur et permaneret tamen' recte tradita sunt.
10. Apollodorus Atheniensis, qui a Laertio Diog. VII, 7 in vita Chrysippi commemoratur, non est illustris ille Panaetii et Aristarchi discipulus, ut G. I. Vossius 'de historicis Graecis' p. 177 ed. Westerm. putavit, sed Apollodorus Κηποτύραννος Epicureus (cf. Laert. X, 2 et 25).

11. Posidonius Rhodius primus Stoicorum duo illa divinationis genera, artificiosum et naturale, a Cicerone in libro I. de div. explicata divisit. Chrysippus quique eum sequebantur omnem divinationem artem esse statuebant.

12. Correctio ea quam Cic. de off. III, 7 Panaetio se adhibuisse gloriatur ad comparationem de duobus honestis (I, 152 sqq.) pertinet et a Posidonio repetita est.

---

furcht wäre hiernach für Ar. eine stimmung wie etwa die, wobei wir im entsetzen vor dem was geschehen soll dem (wissenden oder unwissenden) thäter in den arm fallen möchten, um einhalt zu gebieten, ehe es zu spät ist. eine bestätigung dafür scheint mir in der stelle rhet. II 8, 1386ª 28 f. zu liegen. Ar. handelt dort allerdings nicht von der furcht, sondern vom mitleid; dies aber thut er mit beziehung auf die scenische darstellung und in einer weise, die die anwendung des gesagten auch auf das fürchten seitens des zuschauers von selbst nahe legt. die vorstellung auf der bühne, so führt er aus, bewirkt dasz auch vergangenes oder überhaupt solches was sonst unser mitleid nicht zu erregen geeignet sein würde, doch durch die darstellung (ὑπόκρισις) uns so nahe gebracht wird, dasz es uns in diesen affect versetzt. indem uns die schauspieler 'das unglück vor die augen führen, bewirken sie dasz es uns nahe erscheint, sei es als bevorstehend, sei es als schon geschehen' (ª 33), eine auffassung die auch für die frage nach dem object der tragischen furcht geltung hat.

Basel. Hermann Siebeck.

38.

ZU SOPHOKLES ANTIGONE.

722 εἰ δ' οὖν, φιλεῖ γὰρ τοῦτο μὴ ταύτῃ ῥέπειν,
καὶ τῶν λεγόντων εὖ καλὸν τὸ μανθάνειν.

Haimon sagt, dér mensch stehe am höchsten, der in jeder beziehung einsichtsvoll sei; wo aber dieser vorzug nicht stattfinde, sei auch die willige aufnahme fremder einsicht zu loben. die möglichkeit, dasz dieser vorzug nicht stattfinde, ausgedrückt durch die vorsichtige elliptische wendung εἰ δ' οὖν, soll begründet werden durch den satz φιλεῖ γὰρ τοῦτο μὴ ταύτῃ ῥέπειν, der mir in dieser schreibung nicht recht verständlich erscheint. wenn er nemlich erklärt wird 'es pflegt sich nicht auf die seite zu neigen, dahin zu entscheiden', so vermisse ich die angabe der seite, auf die sich dies (nemlich dieser hohe vorzug stets vorhandener einsicht) neigen soll. durch die leise änderung aber von ταύτῃ in ταὐτῇ scheint mir alles dunkel zerstreut zu sein. Haimon sagt dann, was er im zusammenhang der rede nach meiner meinung sagen musz, dasz dieser vorzug steter einsicht sich nicht auf dieselbe seite zu neigen pflege, dasz nicht derselbe mensch stets in ihrem besitze sei, folglich auch nicht Kreon. es ist also derselbe gedanke, den Euripides mit anwendung desselben pronomens im Rhesos (v. 106) durch die worte ausdrückt: οὐ γὰρ αὐτὸς πάντ' ἐπίστασθαι βροτῶν πέφυκεν. und von einem andern gebiete menschlichen lebens heiszt es Soph. El. 916: τοῖς αὐτοῖσί τοι οὐχ αὑτὸς ἀεὶ δαιμόνων παραστατεῖ. nur bei der von mir vorgeschlagenen schreibung ist die erklärung, welche Wex gibt, zutreffend: 'haud enim ita solet evenire, ut unus homo consummatam habeat scientiam.' dem 'unus' entspricht dann eben ταὐτῇ.

Berlin. Franz Kern.

39.

EIN CODEX TUBINGENSIS DES GREGORIOS VON NAZIANZ UND DES NONNOS.

In der Tübinger universitätsbibliothek befindet sich eine vortrefflich geschriebene pergamenthandschrift des elften jh., sign. M b. 4, welche bisher der aufmerksamkeit der gelehrten entgangen zu sein scheint. dieselbe enthält einen teil der reden des Gregorios von Nazianz (im ganzen 25). darunter mit scholien fol. 75 f. ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα παρόντος Βασιλείου, u. fol. 93—100 εἰς τοὺς λόγους καὶ εἰς τὸν ἐξισωτὴν Ἰουλιανόν. zum einbinden war benutzt worden altes pergament (ursprünglich 6 blätter) mit Ev. Iohannis in uncialschrift des achten jh. auf zwei columnen, von dem noch ein blatt am schlusz mit Ioh. 1, 38—50 erhalten ist, dessen varianten schon von Wetstein und Reuss (über einige Tübinger hss. 1778) mitgeteilt worden sind.[1] wenn vermutlich diese hs., die sich den ältesten zugesellt[2], für einen künftigen herausgeber der reden des kirchenvaters nicht auszer acht gelassen werden kann, so ist es doch ein anderer punkt, um dessentwillen ich ihr eine kurze besprechung widmen will.

Es findet sich nemlich von fol. 231—254 (der schlusz ist ausgerissen) der commentar, der dem Nonnos Abbas zugeschrieben wird, zu den beiden reden gegen Iulianos (die fol. 127—179 stehen) unter dem gewöhnlichen titel: συναγωγὴ καὶ ἐξήγησις ὧν ἐμνήσθη ἱστοριῶν ὁ ἐν ἁγίοις πατὴρ ἡμῶν Γρηγόριος ὁ θεολόγος, ἐν τῷ κατὰ Ἰουλιανοῦ στηλιτευτικῷ πρώτῳ. der commentar zur ersten rede umfaszt, wie bei Migne patrol. XXXVI 2 s. 985—1037 im ganzen 98 geschichten, die der gewöhnlichen numerierung entsprechen, zur zweiten rede (fol. 250ᵇ ff.) nur 21 und schlieszt bei Migne II 26 (s. 1048) περὶ τοῦ Ἡφαίστου mit καὶ ταύτην ἐμοι[χεύετο]; die differenz der datierung ist dadurch verursacht, dasz im Tub. die erzählungen 1—6 unter éiner nummer α′ stehen. der text in der Tübinger hs. entfernt sich bedeutend von dem vulgärtext[3], stimmt dagegen fast immer mit der lateinischen übersetzung des Jacobus Billius, deren original bisher nicht ermittelt ist, und mit dem text, welchen der verfasser des violariums ausgeschrieben hat, so dasz kein zweifel, dasz alle drei zu derselben familie gehören.[4] damit ist aber erwiesen, dasz Pulch de viol. (Straszburg 1880) s. 45 ff. recht hatte,

[1] ebenda ist auch die erste seite dieses blattes facsimiliert.
[2] über die ältesten hss. vgl. meine unters. über Suidas und Eudokia s. 140. [3] unter den von mir gesehenen und verglichenen Nonnoshandschriften ist die Tübinger die älteste und weitaus die beste und correcteste, sogar älter als Bodlei. 12 Clark., dessen collation ich besitze.
[4] vielleicht ist der codex Regius bei Migne (Par. 2551?; vgl. Pulch s. 46) eine abschrift des Tubingensis. jedenfalls ist der letztere nicht vorlage des Billius, da er einige lücken enthält, die B. nicht hat, zb. I 26 und besonders I 28, anderseits zb. I 29 auch einiges mehr hat. Billius und Eudokia haben noch eine bessere hs. gehabt.

wenn er nicht die scholien zu Greg. Naz., sondern eine bessere und ausführlichere hs. des Nonnos Abbas als quelle der Eudokia angesehen hat. es wird für meinen zweck genügen, einen teil der wichtigsten dieser vom vulgärtext bei Migne abweichenden stellen mitzuteilen.

I 1 πρὸς ἔλεγχον τῶν ματαιοφρονεῖν ἐθελόντων nach ἐποίησε übereinstimmend mit Eud. s. 298 (meiner ausgabe) fehlen Migne. Billius: *ad convincendum eorum qui vano famae studio flagrarent.* — εἰς τέλος fehlt, ebenso bei B. (doch nicht bei Eud.).

2 Θρᾷξ ἦν, ebenso Kosmas s. 118 (bei Mai spic. Rom.), Eud. s. 581. B. *Thrax*, Migne Αἰγύπτιος δαίμων ἐνάλιος, ebenso Kosmas u. Eud., Migne θαλάσσιος

3 τὸ αἷμα τὸ ἑαυτοῦ, B. *cruorem suum*, M. ἐκ τοῦ αἵματος ἑαυτοῦ

7 ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, B. *a Graecis*, M. ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων αὕτη ἔστιν, B. *haec est*, M. αὕτη ἦν

8 κατ' ὄναρ, λέγει, B. *ostenditque*, M. om. πυρπολήσας τὸ Ἴλιον fehlen mit B.

10 καὶ φοβηθέντες, B. *ac metuentes*, M. φοβηθέντες οὖν

12 stehen die bei Migne an den anfang der erzählung gesetzten worte τὸ δὲ κατὰ τὴν Ἄρτεμιν richtig bei dem titel der geschichte

14 ὑπό του τυράννου Λακεδαίμονος, B. *a Macedone tyranno*, ὑπὸ Λακεδαίμονος Kosmas s. 206 u. Bodlei., ὑπὸ Μακεδόνος Eud. s. 299. die verschiedenheit der lesarten ist schwer zu erklären: vgl. Pulch ao.

16 τέθνηκεν ἀλόγως, B. *stulteque interiit*, M. τέθνηκεν, om. ἀλόγως

17 τοῖς προδόταις nach δικασταί, B. *ad proditorum condemnationem*, M. om.

18 συσχεθεῖσα, B. *adstricta*, M. συνεσχέθη

20 ἐν ταύτῃ δὲ τῇ φηγῷ, B. *in hac autem fago*, M. αὕτη δὲ ἡ φηγός

21 τοῖς δόγμασιν, so Eud. s. 652, M. τοῖς νόμοις ὁ Κροῖσος nach ἐλθόντα om. mit B. u. Eud. δεικνὺς αὐτῷ ὡς πολὺς χρυσὸς Κροίσῳ, ebenso Eud., B. *ipsique quantum auro afflueret, ostendit.* M. om. ὁ Κροῖσος nach Σόλωνα mit B. u. Eud., M. om.

22 ἀλλ' οὐ τὴν ὄψιν mit Eud. s. 655

23 τῶν ἀρίστων Διονυσίου, B. *opiparis Dionysii*, M. ἀρ. ὧν ἐποίει Δ. Ἀνικέρει, B. *Aniceri*, M. Ἀννικάρῳ πολλοί .. τύραννον fehlen mit B.

24 καὶ οὕτως ὑπέταξε τὰ πάθη τῷ λόγῳ fehlen mit B. unten nach ἀφροδίσια liest man διὰ τὸ οὕτως, φησι, τάξαι τὰ πάθη ὑπακούοντα τοῖς λόγοις, B. *ac proinde ita moderandos ac frenandos*[5] *affectus esse dicebat, ut rationi obediant*, M. om.

[5] Billius liebhaberei ist es ein griechisches wort durch zwei synonyma auszudrücken. vgl. I 27 ἀκάθαρτον — *impura atque obscoena*, II 5 ἔνδοξον — *clarum atque illustre* und ähnliches.

26 πολλαχῶς δυν. ἐξηγηθῆναι fehlen mit B. φθειριζόμενος mit Eud. s. 241, B. *pediculos quaerebat*, M. φθειρόμενος

27 καὶ οἱ μὲν νῦν ἐξηγηταὶ τῶν φιλοσόφων[6] λέγουσιν αὐτὸν τέλος τίθεσθαι τὴν ἡδονὴν οὐ τὴν ἀκάθαρτον ἀλλὰ τὴν φυσικωτάτην κατάστασιν. ähnlich Eud. s. 301 καὶ οἱ μὲν νέοι ἐξηγηταὶ usw. B. *quamquam qui philosophorum dogmata interpretantur, eum non in impura atque obscoena voluptate summum bonum posuisse dicunt, sed in statu maxime naturali*, M. οὐ τὴν ἀκ. usw.[7] mit auslassung des vorhergehenden

29 καὶ πάντων ἐκριπτομένων fehlen mit B.

30 τυφθεὶς παρά τινος, B. *cum a quodam verberatus fuisset*, M. ὃς τυφθείς.

Und schlieszlich ein beispiel aus dem zweiten teil: II 5 ὃν οἱ θεοὶ βουλόμενοι ἔνδοξον ποιῆσαι τὸν ἀγῶνα τοῦ Ἡρακλέους δι' ἄστρων ἐζωγράφησαν ἐν τῷ οὐρανῷ τὸν λέοντα[8], ebenso Eud. s. 454, B. *quamobrem dii ut Herculis certamen clarum atque illustre redderent, stellis in coelo leonem depinxerunt.* der ganze satz fehlt bei Migne.*

---

[6] vgl. I 23 καὶ οὐ τοῖς νεωτέροις . . ἐξηγηταῖς ua. [7] dasz wegen des zweimaligen ἡδονήν der hauptteil des satzes im vulgärtext ausgelassen ist, hat zuerst Pulch ao. gesehen. [8] dieser griechische text ergänzt die richtige auseinandersetzung bei Pulch ao. s. 51.

* Correcturnote. inzwischen sehe ich dasz auch Edwin Patzig in einer an irrtümern und misverständnissen reichen abhandlung im rhein. museum XXXVII s. 67 ff. die frage über die Nonnosquelle der Eudokia auf eine ähnliche weise gelöst hat, nur dasz die Tübinger hs. jetzt in den vordergrund treten musz. dagegen bemerke ich dasz ich für die von Patzig s. 80 ff. vorgebrachten phantasien über die autorschaft und entstehung des violariums, die jeder wahrscheinlichkeit entbehren und in jenes gebiet gehören, welches Rohde neulich so trefflich mit dem ausdruck 'originalität des humbug' bezeichnet hat, kein verständnis besitze, auch bezweifle dasz der philologischen forschung mit so vagen und nichtigen einfällen gedient sei. übrigens würde eine genauere lectüre meiner ausgabe hrn. Patzig gezeigt haben, dasz ich bei wiederholungen derselben artikel gewöhnlich nur das erste mal corrigiert und den apparat verzeichnet habe, was ich wegen s. 76 bemerke. Prokopios (s. 78) endlich hat nicht Pulch entdeckt, sondern Villoison; es ist notwendig, bei der heutigen citiermethode gelegentlich einmal auf solche fehler aufmerksam zu machen. der Tübinger codex gehört zu der von Patzig besprochenen bessern gruppe B M Kosmas, nähert sich vorzugsweise den lesarten des Kosmas, hat aber einige gute lesarten ganz allein, so dasz er von den erhaltenen hss. zweifellos die beste sein wird. doch darüber soll an einem andern orte gesprochen werden.

TÜBINGEN. HANS FLACH.